
Genç, Sabit (2020). "Amasya Sancağında Karantina Teşkilatının Kurulması, Ortaya Çıkan Salgınlar (1812-1918)". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. S. 8, s. 43-87.

**AMASYA SANCAĞINDA KARANTİNA TEŞKİLATININ
KURULMASI, ORTAYA ÇIKAN SALGINLAR (1812-1918)**
OPENING OF THE QUARANTINE SERVICE IN AMASYA PROVINCE,
EMERGING OUTBREAKS (1812-1918)

Dr. Sabit GENÇ*
Amasya Sosyal Bilimler Lisesi
sbtgnc@hotmail.com.tr

Öz

Geçmiş insanlık tarihi kadar eski olan salgınlar; bazen küçük bir bölgeyi etkilerken bazen savaş, göç, ticaret gibi nedenlerle çok geniş alanlara yayılmış; yol açtığı kitlesel ölümler nedeniyle insanlığı korku ve panik içinde bırakmıştır. Tarih boyunca önemli göç ve ticaret yolları üzerinde bulunan Anadolu coğrafyası, Osmanlı öncesinde olduğu gibi Osmanlı döneminde de farklı bölgelerde ortaya çıkan ve ticaret, göç ve savaşlar yoluyla yayılan salgınlardan olumsuz etkilenmiştir. Osmanlı döneminde çok sayıda can kayıplarına rağmen salgınlara mücadele için II. Mahmud (1808-1839) dönemine kadar karantina teşkilatı kurulmamıştır. II. Mahmud döneminde kurulan karantina teşkilatı ilerleyen yıllarda taşrada yaygınlaştırılmış, salgınların hızı ve etkisi azaltılmış; ancak sağlık personeli ve ödenek yetersizliği, halkın karantina uygulamalarına destek vermemesi, yoksulluk gibi nedenlerle yeni salgınların yayılması, can kayıplarının yaşanması engellenememiş; salgınlar imparatorluğun sonuna

---

* ORCID: orcid.org/0000-0003-3165-5897

kadar toplumu etkilemeye devam etmiştir. 19. yüzyılda Sivas eyaletine bağlı Amasya sancağı da imparatorluk genelinde olduğu gibi yaşanan salgınlardan olumsuz etkilenmiştir. Karantina teşkilatı sancakta da kurulmuş olmasına rağmen; imparatorluğun yıkılışına kadar arka arkaya muhtelif salgınlar yaşanmış, çok sayıda insanın ölümüne neden olmuştur. Salgınların gerek dünyada gerekse Osmanlı Devleti'nde meydana getirdiği etkiler göz önüne alındığında, tarihsel olarak özel bir önem kazandığı görülmektedir. Taşıdığı ehemmiyete rağmen özellikle yerel bazda salgın hastalıklar hakkında yapılan çalışmalar sınırlı olup, Amasya ve çevresine ait herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Amasya sancağı, Osmanlı Devleti'nin son döneminde taşrada yaşanan salgınlar, salgınların etkileri, salgınlarla mücadele adına karantina teşkilatının kuruluşu, işleyişi, alınan önlemlerin anlaşılması açısından iyi bir örnek teşkil edeceği değerlendirildiğinden çalışma konusu olarak tercih edilmiştir. Çalışmanın temel problemi; Amasya sancağı örneğinden hareketle Osmanlı Devleti'nde 19.yüzyıl başlarından imparatorluğun yıkılışına kadar taşrada yaşanan salgınlar, salgınların etkileri, salgınlarla mücadele adına karantina teşkilatının kuruluşu, teşkilata halkın yaklaşımı, salgınlara karşı alınan önlemler hakkında genel bir fikir vermektir.

Anahtar Kelimeler: Salgın, Karantina, Amasya sancağı, Osmanlı, Hastalık.

Abstract

Outbreaks, which are as old as human history, sometimes affected a small area, and sometimes spread to large areas due to war, migration and trade, leaving humanity in fear and panic due to the mass deaths it caused. The Anatolian geography, which has been on important migration and trade routes throughout the history, was negatively affected by the outbreaks that occurred in different regions during the Ottoman era and spread through trade, migration and wars. Despite the large number of casualties in the Ottoman period, quarantine organization was not established until the reign of Mahmud II (1808-1839). The quarantine organization established during the reign of Mahmud II, was expanded in the provinces in the following years, the speed of the outbreaks has been reduced, but the spread of new outbreaks, loss of lives, and the outbreaks continued to affect the In the 19th century, the Amasya province, which is connected to the state of Sivas, was adversely. Despite the importance it carries, studies on epidemics on a local basis are limited, and there are no studies on Amasya and its surroundings affected by the outbreaks as it was throughout the empire society until the end of the empire due to reasons such as health personnel and insufficient funds, the public

not supporting quarantine practices, poverty. Although the quarantine organization was established in the province, various outbreaks have occurred in a row until the fall of the empire, causing the death of many people. Considering the effects of outbreaks both in the world and in the Ottoman State, it is seen that it gained a special importance historically. Amasya province was chosen as a study subject since it was evaluated that it would constitute a good example in terms of outbreaks in the last period of the Ottoman Empire, the effects of the outbreaks, the establishment and operation of the quarantine organization in order to combat outbreaks, and the measures taken. The main problematic of the study; Based on the example of Amasya province, it is to give a general idea about the outbreaks in the Ottoman Empire from the beginning of the 19th century to the fall of the empire, the effects of the outbreaks, the establishment of the quarantine organization in order to combat the outbreaks, the people's approach to the organization, the measures taken against the outbreaks.

Keywords: Epidemic, Quarantine, Amasya Province, Ottoman, Disease.

Giriş

Salgın aynı anda çok sayıda kişinin bir hastalığa ya da patolojik fenomene yakalanmasıdır (Dökmeci, 2011: 188). Eğer bu salgınlar bir bölge ile sınırlı kalırsa epidemi, küresel çapta bir salgına dönerse pandemi adını alır. İnsanlık tarihi kadar eski olan salgınlar, göçler, ticari faaliyetler ve savaşlar yoluyla geniş alanlara yayılmış, tarih boyunca kitlesel ölümlere yol açarak insanlığı derinden etkilemiştir. İlk dönemlerde insanlar, salgınları kutsal yasaklara uymayan insanlığın ilahi güç tarafından cezalandırması olarak değerlendirmişler ve korunma yöntemi olarak hastalığın görüldüğü yerden uzaklaşmayı tercih etmişlerdir (Yaşayanlar, 2015: 5-6). İnsanların zaman içinde yaşadıkları çevrede yaptıkları gözlemler ve elde ettiği deneyimler hastalıkların çıkış nedenleri ile çevre kirliliği, iklim, yaşam koşulları, beslenme düzenleri arasında bazı bağlantıları keşfetmesine yol açmıştır. İnsanlar bu bilinç düzeyine ulaştıktan sonra da salgınlarla daha etkili mücadele etme yeteneği kazanmaya başlamıştır. Bir yandan hastalıkların ortaya çıkışına yol açan etkenleri ortadan kaldırmaya çalışırken diğer yandan da

hastalığın yayılmasına karşı karantina önlemlerini uygulamaya koymuştur. Avrupa'da 14. yüzyılda ilk karantina noktaları oluşturulmaya başlanmış, 15. yüzyılda da ilk karantinahaneler açılmıştır (Yaşayanlar, 2015: 118-119). İnsanlığın hastalıklar ve nedenleri konusundaki merakı, tarihi süreç içinde elde ettiği çıkarımları sayesinde hastalıklarla mücadele konusunda 16. yüzyılda çok önemli bir eşik geçilmiştir. Avrupa'da 16. yüzyılda ilk kez hastalıkların gözle görülemeyecek kadar küçük tohum denen canlılar vasıtasıyla bulaştığı tezi ortaya atılmış (Varlık, 2008: 196-197), bu tez hastalıkların gerçek nedeni olan mikroorganizmaların tanınmasına neden olmuş, aşı üretilmesine giden yolu açmıştır. Hastalıkların yayılmasında etkili olan bakteri ve virüslerin keşfi ile insanlık salgınlara karşı daha etkin mücadele etme imkânı bulmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bulunduğu bölgenin önemli göç ve ticaret yollarının üzerinde olması yanında hac mevsiminde farklı bölgelerden Hicaz bölgesine toplanan binlerce insanın hac sonrası imparatorluğun muhtelif bölgelerine dağılması, salgın hastalıkların Osmanlı topraklarında yayılmasını kolaylaştırıcı bir etki yapmıştır.¹ Başta Hindistan olmak üzere farklı coğrafyalarda

---

¹ Güneydoğu Asya'dan başlayarak Kızıldeniz sahilleri üzerinden Suriye ve Mısır limanlarına ulaşan Baharat Yolu yanında Çin'den başlayarak Orta Asya, İran üzerinden Anadolu'ya oradan Avrupa'ya, diğer kolu da Hazar Denizi'nin kuzeyinden Kırım limanlarına, oradan deniz yoluyla Avrupa'ya ulaşan İpek Yolu gibi iki önemli ticaret yolu Osmanlıların kontrolünde idi. Diğer yandan Müslüman âlemi tarafından kutsal sayılan mekânlar da Osmanlı egemenliğindeki Hicaz'da idi. Hindistan, Kafkasya, Balkanlar, Güneydoğu Asya, Kuzey Afrika, Anadolu gibi birbirine uzak coğrafyalardan binlerce insan, hac ibadeti için her yıl Hicaz'a gelmekteydi. Hac esnasında hastalıklı bir kişiyle temas eden diğer hacılar, hac dönüşü hastalığı hem geçtikleri yerlere hem de memleketlerine taşımaktaydılar. Mesela Meclis-i Umur-ı Sıhhiye, meclis reisi tabip Besim Ömer Bey ve meclis azasından tabip Akil Muhtar Bey'in 1911 yılında asıl kaynağını Hindistan olarak gösterdikleri kolera salgınlarının Osmanlı topraklarına yayıldığı güzergâh konusunda yaptıkları çalışmada üç güzergâh tespit etmişlerdir. Birincisi Hindistan-Afganistan-İran-Hazar Denizi sahilleri, Rusya- Kara Deniz sahilleri, ikincisi Hindistan-Ummân Denizi-Basra Körfezi sahilleri- Dicle-Fırat vadileri-Bağdat ve çevresi, üçüncü güzergâh olarak da Hindistan-Kızıl Deniz-Cidde ve İskenderiye limanları olarak tespit etmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bk. (Akil ve Besim, 1327: 240). Belirtilen güzergâhların özellikle Baharat yolu ve Hac yolları üzerinde olması dikkat

ortaya çıkan salgınlar ticari ilişkiler, göçler ve hac ibadeti sayesinde Osmanlı topraklarında yayılmış, özellikle karantina teşkilatının kurulduğu 1840 yılı öncesinde zaman zaman çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur.² Salgınlardan korunmak için açılan karantinahanelerin geçmişi Avrupa'da 15. yüzyıla kadar gitmesine rağmen Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıla kadar kurumsal bir karantina teşkilatı kurulmamıştır. 1830'lu yıllardan itibaren salgınları kontrol altına almak amacıyla ilk kez kurumsal olarak karantina uygulaması başlatılmış, İstanbul'da başlayan uygulama yavaş yavaş ülke geneline yayılmaya çalışılmıştır. Bu süreçte maddi yetersizlikler, yetişmiş personel sıkıntısı gibi problemlerin yanında halkın karantina uygulamalarının önemini kavrayamaması, uygulamalara yeterli desteği vermemesi hatta zaman zaman engel olmaya kalkışması nedeniyle karantina önlemleri salgınları kısmen yavaşlatmasına rağmen istenen neticenin alınmasına engel olmuştur.³ Karantina önlemlerinin uygulanmasında yaşanan

çekicidir. Osmanlı Devleti'nde veba salgınları üzerine bir çalışma yapan Nühket Varlık da vebanın Osmanlı topraklarına yayıldığı güzergâhlar olarak özellikle İpek ve Baharat Yolu'nun güzergâhını işaret etmektedir (Varlık, 2017: 173, 238).

² Mesela 1462-1476 yıllarında İstanbul'da görülen veba salgınında yaklaşık 15-20.000, 1511-1514 yıllarında İstanbul'da görülen başka bir veba salgınında sadece 1513 yılında şehirde 20.000'e yakın kişinin öldüğü değerlendirilmektedir (Varlık, 2017: 178, 193). 1587 yılında İstanbul'da üç ay etkili olan veba salgınında ise günlük 800 kişi yaşamını yitirmiştir (Varlık, 2017: 317). 1812 yılında Osmanlı topraklarındaki veba salgınında İzmir'de nüfusun 1/5'i ölürlen, aynı salgın İstanbul ve çevresinde de 220.000 kişinin ölümüne neden olmuştur (De Kay, 2009: 134). 1826 yılındaki başka bir salgında Osmanlı halkının yaklaşık %20-25'i hayatını kaybetmiştir (Quataert, 1999: 911).

³ Mesela Amasya karantina tabibi Paldi, arka arkaya ölen kadınların cesetlerini salgın şüphesiyle incelemek istemesi üzerine 4 Ağustos 1840 tarihinde halk tarafından öldürülmüştür (BOA.İ.MVL.22/333:4). 1845 yılında hac dönüşü Adana'da karantina altına alınmak istenen yaklaşık 3.000 kişi karantina altına alınmayı reddetmiş ve karantina alanını terk etmişlerdir (BOA.A.}MKT.23/17). 1848 yılında Antep'de koleradan dolayı karantina tedbirine başvuran Antep karantina müdürü saldırıya uğramış ve şehri terk etmek zorunda kalmıştır (BOA.MVL.27/47).1887 yılında Mitroviçe kazasında karantina altına alınmak

aksaklıklar nedeniyle Osmanlı topraklarında imparatorluğun yıkılışına kadar muhtelif salgınlar yaşanmış, çok sayıda insan da hayatını kaybetmiştir.

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun idari taksimatı içinde yer alan Sivas eyaletine bağlı Amasya sancağında da karantina teşkilatı kurulmasına rağmen bu salgınların izleri ve etkileri görülmüş, sancak halkından çok sayıda kişi hayatını kaybetmiştir. Osmanlı döneminde meydana gelen salgınlar ve karantina uygulamaları ile ilgili bazı önemli çalışmalar yapılmıştır.⁴ Ancak taşradaki salgınların etkileri, karantina teşkilatı, karantina uygulamaları ve halkın karantina uygulamalarına tepkilerinin ortaya konulması ve anlaşılması için bu konularda daha fazla çalışmaya ihtiyaç vardır. Bu çalışmada 19. yüzyılda Amasya sancağında karantina teşkilatının kurulması, Amasya çevresinde 19. yüzyılda tespit edebildiğimiz ilk salgının başladığı 1812 yılından imparatorluğu yıkılışına kadar yaşanan salgınlar, salgınların etkileri, halkın karantina uygulamaları karşısındaki tutumları ele alınmıştır. Amasya örneğinden hareketle de imparatorluğun taşrasında, salgınların etkileri, karantina teşkilatı, karantina uygulamaları, karantina uygulamalarına halkın tepkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmada Osmanlı Arşivi'ndeki muhtelif tasniflerde bulunan belgelerin yanı sıra, Amasya'yı ziyaret eden Avrupalı seyyahların⁵ gözlemlerinden ve konu ile ilgili yapılmış araştırma eserlerden istifade edilmiştir.

1. Osmanlı Devleti'nde Karantina Teşkilatının Kurulması

II. Mahmud dönemine kadar salgınları kontrol altına almak için herhangi bir karantina teşkilatı kurulmamıştır. 1834 yılında Anadolu'da ortaya çıkan ve İstanbul'a kadar yayılan veba salgınının şehirde çok sayıda ölüme yol açması üzerine İstanbul'da

---

istenen kişilerce karantina zabiti saldırıya maruz kalmış ve öldürülmüştür (BOA.MV.18/13).

⁴ Ayar, 2007; Kasım İzzeddin, 1327; Kılıç, 2004; Panzac, 1997; Sarıyıldız, 1994; Sarıyıldız, 1996; Şehsuvaroğlu, 1954; Yıldırım, 2006; Yıldız, 2014; Ak, 2011; Dağlar, 2007; Aktaş, 2015; Gül, 2009; Akil Muhtar ve Besim, Ömer, 1327.

⁵ Andreas David Mordtmann, J. P. Fletcher, William Ouseley, George Perrot, Robert Ker Porter, Victor Fontanier, James Edward Alexander.

karantina teşkilatı kurulması kararı alınmış, şehrin muhtelif giriş ve çıkış noktalarında kontroller yapılmaya başlanmıştır. 22 Mayıs 1838 tarihinde İstanbul'da karantina -Usul-ı Tahaffuz- uygulamaları çerçevesinde yapılacak çalışmaları yürütmek üzere *Meclis-i Tahaffuz-ı Evvel* ve *Meclis-i Tahaffuz-ı Sani* adıyla iki kurul oluşturulmuştur.⁶ Uygulamanın faydaları görülünce diğer şehirlerde de yavaş yavaş karantina teşkilatı kurulmaya başlanmıştır. Karantina teşkilatının ülke geneline yayılması süreci personel ve maddi yetersizlik gibi nedenlerden dolayı yavaş ilerlemiştir. Anadolu ve Rumeli'de şehirlerde karantina teşkilatı kurulması çalışmaları Tanzimat Dönemi'nde de devam etmiştir. Karantina uygulamaları konusunda Osmanlı hükümetinin yeterli bilgi ve birikime sahip olmaması, ayrıca uygulamalar konusunda Avrupa devletlerinin itirazları Osmanlı hükümetini Avrupalılarla işbirliği yapmaya zorlamıştır. Bu ihtiyacın sonucu olarak elçiliklerin temsilcileri de karantina meclislerine dahil edilmişlerdir. Salgınların önlenmesi için devletlerarasında işbirliği yapılması arayışlarının devamı olarak karantina uygulamalarında başvurulacak tedbirlerin standart hale getirilmesi amacıyla birincisi 1851 yılında Paris'te olmak üzere muhtelif sağlık konferansları yapılmaya başlanmıştır (Yılmaz, 2017: 51). Bu konferansların ikincisi de 1866 yılında İstanbul'da toplanmıştır. Bundan sonraki tarihlerde de bu konferanslar devam etmiştir.⁷

⁶ Meclis-i Tahaffuz-ı Evvel karantina uygulamalarının yürütülmesinden, Meclis-i Tahaffuz-ı Sani ise salgınlar, veba konusunda halkın bilinçlendirilmesi, yabancı dilde hastalıklarla ilgili yazıların tercümesi gibi işlerle ilgilenecekti (BOA.BEO.AYN.d.1714: 17, 18). Ancak teoride uygulanan bu ayırım pratikte uygulanmamış, kuruluşa dair vesika dışında iki meclis ayrı ayrı ele alınmamıştır (Akyıldız, 1993: 269-270). Başlangıçta Hariciye Nezareti'ne bağlı olarak kurulan meclis, 1839'da Ticaret Nezareti'ne, 1841'de yeniden Hariciye Nezareti'ne, 1845'te Tıbhane-i Amire Müşirliği'ne, 1879 yılında tekrar Hariciye Nezareti'ne bağlanmıştır (Yaşayanlar, 2015: 125-126). Meclis-i Tahaffuz zaman içinde Meclis-i Umur-ı Sıhhiye (Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniye (DS 1295: 201), Umur-ı Sıhhiye Meclisi (DS 1300: 67), Sıhhiye Nezareti (DS 1322: 494-495) örneklerinde olduğu gibi farklı isimlerle de anılmıştır.

⁷ İstanbul'daki konferansı 1874 Viyana, 1885 Roma, 1890 Paris, 1892 Venedik, 1893 Dresden, 1894 Paris, 1897 Venedik konferansları takip etmiştir (Yaşayanlar, 2015: 128-129).

Karantina uygulamaları esnasında yaşanan sorunlar dikkate alınarak 1850 yılında karantina teşkilatında görev yapacak personelin özlük hakları ve görevleri ile ilgili tartışmaları ortadan kaldırmak üzere *Karantina Memurlarının Beyan-ı Keyfiyet ve Memuriyetiyle Bunlar Hakkında Defterdaran Vesair Mal Müdürü ve Memurları Tarafından Olunacak Muamelata Dair Talimatname*⁸ yayınlanmıştır (BOA.C.SH.02/84). 1884 yılında da karantina tedbirlerine uymayanlara uygulanacak cezaları belirleyen *Ceraim-i Sıhhiye Kanunu*⁹ çıkarılmıştır (Düstur Birinci Tertib, Zeyl I.: 54-58).

Karantina teşkilatı kurulduktan sonra hem yurt dışı hem de yurt içi giriş çıkışlarda salgınlara karşı karantina tedbirleri uygulanmaya başlanmıştır. 1882 yılında Sumatra Adası'ndaki kolera zuhurundan dolayı Hac mevsiminde Osmanlı topraklarında yayılmasını önlemek için Meclis-i Umur-ı Sıhhiye tarafından

⁸ Mezkur talimatname 15 Muharrem 1267 (20 Kasım 1850) Tarihinde yayınlanmıştır (BOA.C.SH.02/84). Talimatnameye göre: Karantinaya alınan eşyalardan devletçe belirlenen bir tarife üzerinden vergi alınacak, bunun için karantinaya alınan mal ve eşyaların cins ve sayıları, alınan vergiler, yapılan masraflar ayrıntılı şekilde karantina müdürleri tarafından aylık olarak bir deftere kaydedilecekti. Defterin bir sureti alınan vergilerle birlikte karantinahanenin bulunduğu mahaldeki mal sandığına teslim edilecek, diğer bir nüshası da mal sandığından alınan senet ile birlikte Sıhhiye Meclisi'ne gönderilecekti. Karantina müdürleri yolcuları karantina altına alırken her on yolcuyu bir odaya yerleştirecek ve gerektiğinde yeni oda kiralayabilecek, her odasına bir gardiyan görevlendirebilecekti. İhtiyaç halinde kendilerine verilen ödenekten fazla 50 kuruş harcayabilecek, fakat bunu derhal ilgili yerlere bildirecekti. Karantina müdürü ve memurları, kendi özel işleri için karantinahane gelirlerinden harcama yapamayacaklardır. Karantina altına alınan kişilerden maddi durumu yeterli olmayanlardan ücret alınmayacak fakat bu yolcuların sayısı, uyruğu kayıt altına alınacak, alınan kayıt karantinahanenin aylık kayıt defteriyle birlikte ilgili yerlere teslim edilecekti. Karantina görevlilerinden görevi ihmal eden ya da irtikâp suçu sabit görülenler hakkında ceza kanununun hükümleri uygulanacaktır. Talimatname hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz.(BOA.C.SH.02/84).

⁹ 17 maddeden oluşan bu kanun, karantina tedbirlerine uymayanları caydırmak için zamanın koşullarına göre oldukça sert denilebilecek yaptırımlar öngörmekteydi. Kanun gereğince kurallara aykırı davranışları gemilerde kürek cezasına çarptırılabilirdi. Daha caydırıcı olanı ise karantinadan kaçmaya çalışan kişilere karşı karantinahane gardiyanlarına silah kullanma ve vurma yetkisi vermesiydi (Düstur Birinci Tertib, Zeyl I. s.54-58)

Hindistan'dan gelecek hacıları karaya çıkmadan önce Kamaran Adası'nda¹⁰ 10-15 gün süreyle karantina altına alma kararı almıştır. Karantina sürecinin uygulanması ile ilgili 13 maddelik bir talimatname¹¹ belirlenmiş, Kamaran Adası'nda kurulan karantinahane için 6 doktor, 1 eczacı, 6 kâtip, 1 subay nezaretinde 200 asker, 25 gardiyan görevlendirilmiştir (BOA.Y.A.RES.16/22). 1884 yılında Paris elçiliğinin Fransa'da kolera salgını olduğu yönündeki uyarısı üzerine Sıhhiye Meclisi, hastalığın Osmanlı topraklarına sıçramasını engellemek için Fransa'dan vapurla Beyrut'a gelen 669 yolcu, İzmir'e gelen 33 yolcu karantinaya alınmıştır (BOA.Y.PRK.SH.2/1). 1885 yılında İspanya'da kolera hastalığının görüldüğü yönünde Madrid sefaretinin yazısı üzerine Meclis-i Umur-ı Sıhhiye, İspanya'dan gelecek gemilerdeki yolcu ve personelin ihtiyaten en az 3 gün karantina altında tutulmalarını kararlaştırmıştır (BOA.Y.PRK.SH.2/19). Yine 1896 yılında Hindistan'da veba salgını çıkması sebebiyle Umur-ı Sıhhiye Nezareti, Hindistan, İran ve Basra Körfezi'nden gelecek yolcu, hacı ve gemilerin Osmanlı topraklarına girmeden önce Kamaran Adası'nda 3 gün karantinada tutulmasını kararlaştırmıştır (BOA.Y.PRK.SH.5/54). Bu uygulamalar yurt dışı kaynaklı salgınlara karşı önemli karantina örnekleridir. Nezaret-i Umur-ı Sıhhiye'nin, 1883 yılında Mısır'da görülen ve 344 kişinin ölmesine neden olan kolera salgını üzerine Mısır ve Beyrut limanlarında karantina uygulaması başlatması (BOA.Y.PRK.SH.1/18), 1888 yılında Foça'da görülen kolera salgını üzerine İzmir ve Antalya sahilleri arasından gelecek gemilerin 5 gün süreyle ihtiyaten karantinada tutulmasına karar vermesi (BOA.Y.PRK.SH. 2/58) ülke içindeki karantinaya örnekleridir. Devletin karantina uygulamaları esnasında sosyal sorunlara da duyarlı olmaya çalıştığı anlaşılıyor. 1893 yılında kolera şüphesiyle İzmir'de uygulanan karantina süresince bazı kişiler işsiz ve yardıma muhtaç hale gelmiş idi. Bu kişileri tespit etmek üzere Vilayet meclisi tarafından bir komisyon kurulmuş,

¹⁰ Günümüzde Yemen'e bağlı olan ve Kızıldeniz üzerinde bulunan 18 km uzunluğunda ve 7 km genişliğinde olup stratejik olarak Kızıldeniz'in güney ucunda yer alan adadır.

¹¹ "Bab'ül Mendeb İş Bu Binikiyüz Doksandokuz Senesinde Gelen Haccaca Kamaran Adası'nda İcra Edilecek Karantinasına Dair Talimatdır."

komisyonun tespit ettiği ihtiyaç sahibi kişilere yiyecek yardımı yapılmıştır (BOA.Y.PRK.UM.28/20).

Karantina teşkilatının kuruluş sürecinde yeterli sayıda yerli sağlık personeli yanında çok sayıda yabancı tabip ve karantina memuru¹² da görevlendirilmiştir. Bu yabancı personelden bazıları gayretli çalışmalarından dolayı ödüllendirilmiştir. Mesela 1887 yılında Fransız karantina memuru Mösyö Sekör, Devlet-i Aliyye'nin yayınladığı karantinalar hakkındaki yönetmeliğe katkısı ve yapmış olduğu dürüst çalışmalarından dolayı *Murassa Nişan*¹³ ile ödüllendirilmiştir (BOA.C.SH.17/836). 1902 yılında Akka'da görevli Simon, görevli olduğu karantinaya müracaat edenlerin işlerini nizamname hükümleri çerçevesinde yerine getirmesi, iskeleye gelip giden gemilerdeki yolcu ve personelin memnuniyetlerini belirtmeleri nedeniyle Akka idare meclisi tarafından taltif edilmiştir (BOA.Y.PRK.AZJ.43/53). Ancak bu olumlu örnekler yanında bazı yabancılar da ücretleri mukabilinde çalışmalarının karşılığını vermek yerine görevlerini ciddiye almamışlardır. Bunlardan 1841 yılında Kıbrıs'ta görevli Mösyö Lapidir, usule aykırı hareketlerinden dolayı görevden alınarak yerine Sakız karantinasında görevli Ferid Bey tayin edilmiştir (BOA.C.SH.27/1331). 1901 yılında Çanakkale karantinahanesinde üçüncü kâtip olan İngiliz Mösyö Zağra, karantina postahanesi vasıtasıyla Avrupa'da muzır yayın getirmiş ve Çanakkale'deki yabancı konsoloslar vasıtasıyla Osmanlı devleti aleyhine muhbirlik yapmıştır. Ayrıca bazı Katolik papazlarla görüşerek onları Çanakkale'ye yerleşmeye teşvik etmiştir. Devlet aleyhine

---

¹² Mesela 1850 yılında Bingazi'de görev yapan İspanyol Movelli (BOA.A.}MKT.NZD.22/13), 1859 yılında İzmir'de görevli Jork Edwards (BOA.A.}DVN.MHM.27/55) ve 1892 yılında Erzurum'da görevli Got (BOA. BEO.30/2223) yabancı tabiplerden bazılarıdır. Yine 1901 yılında Çanakkale'de görevli İngiliz karantina katibi Mösyö Zağra, 1902 yılında Akka'da karantina memuru olan Simon (BOA.Y.PRK.AZJ.43/53) istihdam edilen yabancı karantina memurlarındandırlar.

¹³ Osmanlılarda ilk nişanlar Abdülmecid döneminde 1852 yılında çıkarılmıştır. Bu nişanlar yerli ve yabancı görevlilere verilebilirdi. Yabancılar verilen nişanların birinci derecesine *Murassa* denirdi. Ayrıntılı bilgi için Bkz. (Artuk, 2007: 154-155).

yaptığı bu faaliyetler ortaya çıkınca azledilmiştir (BOA.Y.PRK.SGE.9/32).

2. Karantina Uygulamalarına Halkın Bakışı ve Tepkileri

Hükümetin salgınların yayılmasını önlemek üzere karantina teşkilatını kurup, ülke genelinde salgınlara müdahale etmesi o zamanın koşullarında önemli bir uygulama olmasına rağmen bazı kesimlerin bu uygulamanın önemini, anlamını kavrayamaması karantina tedbirlerinden istenilen neticenin alınmasını zorlaştırmıştır. Mesela 19. yüzyılda Osmanlı topraklarında karantina uygulamalarının başlaması Tunus'ta Müslüman din adamları arasında tartışma konusu olmuştur. Maliki mezhebine mensup bir müderris ile Tunus'un Hanefi müftüsü arasındaki tartışmada Müftü, karantina uygulaması "*Şeriatı uygun hatta uygulanması gerekli*" derken müderris, "*Tanrı'nın kaza ve kaderinden kaçmaya çalışmak*" diyerek, dine aykırı bir uygulama olarak değerlendirmiştir (Berkes, 2008: 183-184). 1814 yılında Epir bölgesinde halkının çoğunluğu Müslüman olan Flad kasabasındaki Fransız konsolosu Pouqueville, çevre bölgelere yayılan veba salgınına karşı kasaba halkını uyarır, en azından küçük de olsa bir karantinahane kurulmasını teklif eder. Fakat konsolosun bu teklifi ciddiye alınmak yerine alay konusu olur. Pouquevill'a'yı dinleyen bir derviş, "*Bu Hıristiyanı dinlemeyelim. Bize yeni adetler gerekli değildir. Frenkler ne yaparsa yapsınlar. Atalarımızın geleneklerini ve dinimizi koruyalım. Veba ezelden beri Dünya'da vardır ve olup biten her şeye karar veren Allah'tır. Bunu engellemek insanın kaderine karşı gelmektir. Frenkler gibi karantinahanenin demir parmakları arkasına sığınmamalıyız. Veba gelecekse gelir, kaderde ne varsa o olur. Göreceksiniz hiçbir şey de olmayacak*" demiştir. Onu dinleyenler de alkış tutmuş ve karantina önerisi kabul görmemiş, bir süre sonra veba şehre yayılmıştır (Panzac, 1997: 152). Bu tür yaklaşımlar, Osman Şevki Uludağ'ın kaynak belirtmeden ileri sürdüğü "*Veba yüzünden köyler boşalıyor, şehirlerde salgınlar eksik olmuyordu. Hekimler hastalığın bulaşıcı olduğunu söylüyorlarsa da ulema böyle söyleyenlere sapık diyordu. Onlarca bulaşıcı hastalık olmazdı, böyle hastalıklar Allah'ın günahkâr kullarını terbiye için gönderdiği afetlerden ibaretti. O halde korunmaya kalkmak küfür sayılırdı*" (Uludağ, 1938: 445)

şeklindeki iddiasını kısmen de olsa haklı çıkarır niteliktedir. II. Murad döneminde (1574-1595) İstanbul'da açılan rasathanenin dönemin ulemasına mensup bazı kişiler tarafından vebanın nedeni olarak kabul edilmesine bakılırsa (Evliya Çelebi, 1986: 340) hastalıkların nedenini yaşam tarzı, beslenme alışkanlıkları, çevresel etkileri dikkate almadan ilahi kaynağa dayandırma düşüncesinin sadece 19. yüzyıla has olmadığı anlaşılır.

Hükümetin karantina uygulamasının bazı kesimler tarafından da siyasi istismar konusu yapılması da istenen neticenin alınmamasının bir diğer nedenidir. Mesela 1883 yılında Bulgarlar, karantinadan kaçan bazı kişileri bahane ederek bu gelişmeyi silahlanmak için bir fırsat olarak değerlendirmek istemişlerdir (BOA.Y.PRK.DH.7/21). 1886 yılında Arnavutluk'ta uygulanan bir karantina tedbiri halkın arasında memnuniyetsizliğe neden olmuştur. Ayrılıkçı bazı Arnavutlar, halkın karantina uygulamasına duydukları tepkiyi halkı hükümete karşı kıskırtmak için kullanmışlardır (BOA.Y.PRK.TKM.10/6). Diğer yandan karantina uygulamasının önemini kavrayamayan bazı kesimler de karantina uygulamasını engellemeye ya da uymamaya dönük girişimlerde bulunmuşlardır. Bunlardan özellikle ilk dönemlerde ortaya çıkan tepkiler sert olmuş, bazen ölümle sonuçlanmıştır. 1841 yılında Amasya karantina tabibi Paldî'nin linç edilmesi bu konudaki en dikkat çeken örnektir (BOA.İ.MVL.22/333:4). 1841 yılında Bergama karantina tabibi, ölen bir cesedi incelemek istediğinde halkın gösterdiği tepki ve kendisine yönelen tehditler üzerine can güvenliğini tehlikede görerek İstanbul'a firar etmiştir. Görevini bırakıp kaçan hekimin yerine Bergama'ya Tok isminde başka bir tabip gönderilmiştir (BOA.C.SH.18/893). 1845 yılında hac dönüşü Adana'da karantina altına alınmak istenen yaklaşık 3.000 hacı karara uymamış ve karantina alanını terk etmişlerdir (BOA.A.}MKT.23/17). 1848 yılında Antep'de kolera hastası olduğu anlaşılan bazı şahıslar hastalığın yayılmasını önlemek üzere 15 gün süreyle karantinaya alınmışlardır. Bu kişilerin karantinaya alınmasına tepki gösteren yakınları karantinahaneyi taşlamış, Antep karantina müdürüne de saldırmışlardır (BOA.MVL.27/47). Doğrudan karantina tabiplerine yönelik bu ve benzeri saldırılardan başka bazı kişiler de karantina

tedbirlerine uymak istemeyerek uygulanan karantinaya engel olmaya çalışmışlardır. 1887 yılında Kosova vilayetine bağlı Mitroviçe kazasında karantina uygulamasına tepki gösteren halkın taşkınlıklarına mani olmak isteyen karantina zabitanı katletmişlerdir. Yapılan tahkikatta olaylar esnasında Müderriszade Osman Efendi, İlyas Ağa ve Mustafa Ribar adlı kişilerin halkı kışkırttıkları anlaşılmıştır. Yerel yöneticiler olayların yatışması için faileri cezalandırmayı ertelemek zorunda kalmışlardır (BOA.MV.18/13). 1894 yılında Bursa ve İzmit taraflarında ortaya çıkan kolera salgını nedeniyle bu yerlerden İstanbul'a gireceklere yönelik Tuzla'da uygulanan karantinaya uymayan bazı kişiler istasyonda karantinaya alınmamak için istasyona gelmeden trenden inerek hayvanlarla Pendik'e kadar gelmişlerdir (BOA.Y.PRK.DH.8/12). 1891 yılında Kamaran Adası'nın kuzey tarafında kurulan karantinahanede kolera şüphesiyle bazı hacılar hac dönüşü karantinaya alınmıştır. Bu hacılardan 15'i gardiyanlara rüşvet vererek karantinahaneden firar etmiştir (BOA.Y.PRK.UM.22/54:1).

3. Amasya Sancağında Karantina Teşkilatının Kurulması

1838 yılında önce İstanbul'da uygulamaya konulan karantina uygulamasının faydaları görülünce diğer vilayetlere de yaygınlaştırılmasına çalışılmış, bu süreçte Amasya sancağında da salgın hastalıkların yayılmasını engellemek amacıyla karantina teşkilatı kurulmuştur. 4 Mart 1840 tarihinde Anadolu'da Hüdavendigar, Konya, Aydın, Ankara ve Sivas, Rumeli'de Edirne, Silistre, Kosova, Vidin, Selanik eyaletlerinde karantina uygulanmaya başlamış, bu eyaletlere bağlı sancak merkezlerinde salgın hastalıkları haber verecek jurnal kâtipleri görevlendirilmiştir. Amasya sancağına da 150 kuruş maaşla İbrahim Efendi jurnal kâtibi olarak tayin edilmiştir (BOA.C.SH.8/371). Aynı yıl İtalyan tabip Paldi, Amasya'ya karantina tabibi olarak görevlendirilmiştir (BOA.İ.MVL.22/333:4).

1841 yılında Anadolu ve Rumeli'de Amasya'nın da içinde yer aldığı 41 merkezde birer karantina müdürü ve karantina tabibi¹⁴

---

¹⁴ 1840 yılında Amasya karantina tabibi Paldi öldürüldüğü için yeniden atama yapıldığı anlaşılıyor.

atanmıştır. Amasya karantina müdürünün maaşı 1.300, karantina tabibinin maaşı da 1.000 kuruş olarak tespit edilmiştir (BOA.BEO. AYN.d.1715: 127). 27 Mayıs 1843 tarihinde Amasya karantina müdürlüğüne Abdülhamid Bey tayin edilmiştir (BOA.A-}DVN. 02/35).

12 Ağustos 1843 tarihinde Amasya merkez kazası yanında Merzifon kazasında da karantina teşkilatının kurulduğu görülmektedir. 1843 yılında 500 kuruş maaşla Hamid Efendi'nin müdür olduğu Amasya karantina teşkilatında Rasih Efendi 1.000 kuruş maaşla tabip, İbrahim Efendi 150 kuruş maaşla kâtib, Abdullah Efendi 120 kuruş maaşla başgardiyân olup ayrıca 80'er kuruş maaşla 4 muhafız görev yapmaktaydı. Kiralanan bir binada faaliyet gösterdiği anlaşılan karantinahanenin kirası ise 65 kuruş idi (BOA.ML.MSF.d.4912: 7-8). 150 kuruş maaşla Mustafa Ağa'nın müdür olduğu Merzifon karantinahanesinde ise 60 kuruş maaşlı 3 muhafız çalışmakta ve karantinahane kirası ise 15 kuruş idi. Amasya ve Merzifon'un öncelikle seçilmesi tesadüf olmayıp çok işlek bir yol güzergâhında¹⁵ olmaları, yoldan gelip geçenlerin kontrol altına alınması suretiyle hastalıkların sancak içinde yayılması engellenmeye çalışılmıştır. 14 Ekim 1852 yılında da Amasya karantina müdürlüğünü Osman Ağa yapmıştır (BOA.A-}MKT.NZD.60/32).

Amasya sancağında da karantina teşkilatı kurulmasına rağmen ülke genelinde olduğu gibi Amasya'da da halkın karantina uygulamasının önemini kavrayamadığı anlaşılmaktadır. Amasya karantina teşkilatında görevli tabip Paldi,¹⁶ 4 Ağustos 1840 tarihinde arka arkaya ölen cesetleri salgın şüphesiyle defnetmeden evvel incelerken kadın cesetlerini de görmek

---

¹⁵ Merzifon ve Amasya Osmanlılar döneminde İstanbul'un Tebriz ve Basra-Bağdat ile bağlantısını sağlayan sol ve orta kol üzerinde bulunmaktaydı. Sol kol Üsküdar- Gebze- Bolu- Tosya- Hacı Hamza- Merzifon- Niksar-Şebinkarahisar- Bayburt- Tercan- Erzurum- Kars üzerinden Tebriz'e, orta kol ise Üsküdar- Gebze- Bolu-Tosya- Hacı Hamza- Merzifon-Tokat- Sivas- Hasan Çelebi- Malatya- Harput- Diyarbakır- Nusaybin-Musul- Kerkük- Bağdat üzerinden Basra'ya uzanmaktaydı (Halaçoğlu, 2014: 169).

¹⁶ Arşiv belgelerinde Paldi olarak geçen tabibin ismini Amasya'ya uğramış Alman seyyah Mordtmann, Artze Bartoletti olduğunu yazmaktadır (Mardtmann, 1925: 97).

istemese üzerine halk tarafından öldürülmüştür (BOA.İ.MVL.22/333: 4). Olay sonrası şehirde ciddi bir kargaşa yaşanmış, şehirdeki güvenlik güçleri olayları kontrol altına almakta zorlanmışlardır. Hükümet de şehirde çıkan kargaşayı önlemek için İstanbul'dan 5.000 Arnavut muhafız göndermiştir (Mordtmann, 1925: 97). Amasya'da yapılan soruşturmada tabip Paldin'nin öldürülmesi olayında halkı kışkırtan kişiler 23 Kasım 1840 tarihinde İstanbul'a gönderilmişlerdir. Soruşturma esnasında olayın aydınlatılması için bilgilerine başvurulmak üzere onlarla birlikte Amasya Hâkimi Süleyman Efendi, Belde Müftüsü Mehmed Efendi, Müftü İsmail Efendi ile Rum kilisesi papazı Dimitri Efendi de İstanbul'a çağrılmışlardır (BOA.İ.MVL.12/83: 6).¹⁷ Yapılan yargılama sonucu şüphelilerden Reşidzade Hoca Mustafa Efendi ve Yahya efendilerin sürgün edilmelerine, Emiroğlu Hacı Mustafa'nın hapsedilmesine, diğerlerinin de kefilleri alınmak suretiyle hapis hükmünde olmadan İstanbul'da

¹⁷ Ulemâdan; Reşidzade Hacı Mustafa Efendi, Şehri Mustafa Efendi, Köylü Hafız Mehmed Efendi, Merzifonlu Yahya Efendi, İbekli Hacı Ömer Efendi, Taşköprülü Kıbtî Hacı Emin Efendi yanında, Esnaf ve diğer mesleklerden Sarkaçcı Ali, Zanalıoğlu Hacı Mustafa, Emiroğlu Hacı Mustafa, Vezneci Seyyid Ali, Bağlıcalıoğlu Oturakçı Hacı Mustafa, Şerbetçi Ahmed, Mecidözülü İbrahim Efendioğlu Pazvand Halis, Saatçioğlu Seyyid Ahmed, Şerbetçioğlu Hafız Mustafa, Muhzır Başioğlu Emin, Molla Karaoğlu Hacı, Ömer Efendioğlu Ali, Kölenin Mustafa, Abdal köyünden Deli Cumaoğlu, Mahkeme kâtibi yanında Pehlivan, Ekmekçi Sızılı Mehmed, Cincioğlu, Sancakdar Mehmed, Debbağ Kör İsmail, Katırcıoğlu Mustafa, Kadı Hamamcısı Abdullah, Gani Efendioğlu Mustafa Efendi, Ağzı Karaoğlu Tahir Ağa'nın oğlu Mehmed, Kahvecioğlu Ali, Çördük Hoca, Kör Molla Mehmed, Ahışalı Şerif, Hacı Emin Efendi Hafız, Muhmud Beyoğlu, Hüseyin Ağa, Kuzu Alioğlu Ali, Yozgathioğlu Mehmed, Kazıkoğlu Aç Ahmed, Ekmekçi Kör Karga, Redif Askeri Zanalıoğlu Mülazim İzzet, Asakir-i Nizamiyeden emekli Zabıt Mülazim Nasuh isimli şahısların olayların içinde aktif rol aldıkları anlaşılmıştır (BOA.İ.MVL.22/333: 12). Amasya karantina tabibi Paldin'nin öldürülmesine neden olan olaylarda yer aldığı anlaşılan şahıslar İstanbul'a gönderilerek Meclis-i Vâlâ'da yargılanmışlardır. Meclis-i Vâlâ'da ayrıntılı bir soruşturma yapılmış, şüphelilerin ifadeleri üzerine bilgilerine başvurulmak üzere daha önce İstanbul'a nakledilenlere ilave olarak Amasya'lı din adamı ve eşraftan Karantinahanenin sahibi Desterecioğlu Hacı Abdullah Ağa, Şeyhoğlu Ahmed Efendi, Malatyalı Hacı Mehmed Efendi, Ahışalı Osman Efendi, Ali Kayaoğlu Ahmed Efendi, Özülü Mustafa Efendi ve Çerkesli Hatib Hacı Emin Efendi'de İstanbul'a gönderilmişlerdir.

tevkif altında tutulmalarına, katledilen tabibin eşine de maaş bağlanmasına¹⁸ karar verilmiştir (BOA.İ.MVL.12/83: 16).

Bu olaydan da anlaşıldığı üzere şehir halkının genelde bilimsel sağlık hizmetlerinin önemini anlayamadığı görülmektedir. Mesela 1827 yılında Amasya'ya gelen Fransız doğa bilimci ve seyyah Fontanier'den, Amasya'da bulunduğu esnada şehrin nüfuzlu kişilerinden birisinin evinde hastalanan iki bayanı muayene etmesi istenmiştir. Ancak bayanları çıplak gözle muayenesine izin verilmemiş, gözleri kapalı olarak sadece el yordamıyla muayene etmesine müsaade edilmiştir (Fontanier, 1829: 224). 1861 yılında Anadolu'da arkeolojik araştırmalar yapmak üzere gelen, İstanbul, Bursa, Ankara, Çorum üzerinden Amasya'ya geçen ve yaklaşık 20 gün şehirde incelemelerde bulunan Fransız arkeolog ve dilbilimci George Perrot'un gözlemleri bu konuda şehir halkının içinde bulunduğu durumu özetler niteliktedir. Perrot, şehirde daha önce modern tıp bilgilerine sahip diplomalı bir İtalyan tabibin¹⁹ uygulamalarını beğenmeyen halk tarafından linç edilmiş olduğunu hatırlatır. Şehirde hastaların tedavisinin usta çırak ilişkisi içinde öğrendiklerini uygulayan kişiler tarafından yapıldığını, halk ve yöneticiler nezdinde bu insanların çok saygı gördüklerini, hatta valinin özel tabibinin de bir nalbant olduğunu belirtir. Şehirde ayrıca muska yazan, hastaları şifalı olduğuna inanılan bazı ayetleri kâğıda yazarak tedavi eden ve bunun için yüklü paralar alan imam ve hocaların da çok rağbet gördüğünü belirtir (Perrot, 1864: 467). Hatta halkın bu cehaletinden faydalanan sahtekâr bir Yahudi'nin de hastaları iyi edeceğini, cinleri insanlardan uzaklaştırdığını söyleyerek halkı kandırdığını, kandırılan zavallı insanların paralarını cebine indirdiğini²⁰ yazmaktadır (Perrot, 1864: 467-468).

---

¹⁸ Yargılama süreci ile ilgili ayrıca Bkz. (BOA.BEO.AYN.d.370: 37).

¹⁹ Yukarıda bahsi geçen, 1840 yılında halk tarafından linç edilerek öldürülen tabip Paldi.

²⁰ Halk arasındaki bu cehaletin sadece Amasya'ya özgü olmayıp ülke genelinde benzer olayların yaşandığı bilinen bir gerçektir. Mesela 1833 yılında Tırnova kasabasında -günümüzde Bulgaristan sınırları içinde kalmıştır- halk, kasabada yaşanan sözde lanetlenmiş kötü ruhların neden olduğu olağanüstü olaylar üzerine Nikola adında bir cadı avcısından yardım istemiştir. Nikola ile 800 kuruşa anlaşılır. Nikola elinde bir ucu boyalı bir tahta olduğu halde halk ile

Halkın bilimsel tedavi yöntemleri ve karantina uygulamaları konusundaki kayıtsızlığı, bilimsel tedavi yöntemleri dışındaki tedavi yöntemlerine rağbet etmesinin de salgınların hem ortaya çıkışı hem de yayılmasında etkili olduğu söylenebilir.

4. Amasya Sancağındaki Salgınlar

19. yüzyıl boyunca Anadolu'da çeşitli salgınlar görülmüştür. Sağlık hizmetleri ve altyapı yetersizliklerin yanında salgınların ortaya çıkışının önemli nedenlerinden birisi de gelişigüzel bırakılan sulama suyu birikintileri, bu birikintiler üzerinde üreyen hastalık taşıyıcı sineklerin üremeleridir.

Amasya ve çevresinde de salgın hastalıkların görülmesi ve yayılmasının çeşitli nedenleri vardır. Ülke genelinde olduğu gibi yetersiz altyapı ve sağlık hizmetleri, haşerelerin yaygınlığı²¹ Amasya ve çevresinde de 19. yüzyılda muhtelif salgınlara sebep olmuştur. 1819 yılında İran'dan Osmanlı topraklarına giren ve Erzurum, Niksar,²² Tokat üzerinden Amasya'ya gelen İngiliz diplomat Robert Ker Porter, şehir içindeki yolların çöp ve pislikle kaplı olduğunu, bu çöplerden dolayı çevreye dayanılmaz derecede ağır bir kokunun yayıldığını belirtmektedir (Porter, 1821: 707). 1842 yılında Musul'a gitmek üzere Samsun'dan Amasya'ya ulaşmaya çalışan İngiliz James Philip Fletcher, geçerken yol

birlikte mezarlığa gider. Nikola'ya göre elindeki tahtanın işaret ettiği ve lanetli ruhların bulunduğu iki eski yeniçeri mezarı açtırılır. Çıkarılan cesetlerin önce karınlarına birer kazık çakılır, kalpleri kaynar kazanda kaynatılır. Fakat olayların devamı üzerine Nikola, son çare olarak cesetlerin yakılmasını tavsiye eder. Cesetler yakılınca da sözde lanetli ruhların halka zarar vermesi önlenmiş olur. Bu arada kasaba halkının 800 kuruşu da üfürükçü Nikola'nın cebine iner (Takvim-i Vekayi, 21 Cemazievvel 1249: 3-4).

²¹ Hikmet Özdemir' de Amerikalılar tarafından I. Dünya Savaşı yıllarında hazırlanan bir rapora dayanarak " Sivrisinek, pislik ve haşereler "Sanki Türkiye'nin her yerinde vardılar. Bunda yol üstündeki otellerin de adı çıkmıştı. Yabancılar kendi uyku tulumlarını taşımayı haşereden korunmak için gerekli görüyorlardı. Seyahate çıkan köylülerin yol kenarında oturup bitlerini ayıkladıkları sıkça görülürdü. Pireler de her yerdedi" demektedir (Özdemir, 2005: 400).

²² Günümüzde Tokat iline bağlı ilçe.

üzerinde konakladıkları bir köyde²³ gece yatakta üzerine çöken pirelerden uyuyamadığını, maiyetindekilerin de aynı şekilde uyuyamamış olduğunu, geceyi dışarıda ateş başında kahve içerek geçirmek zorunda kaldıklarını belirtmektedir (Fletcher, 1850: 52). 1850 yılında Amasya'yı ziyaret etmiş olan Alman şarkiyatçı ve seyyah Andreas David Mordtmann, Amasya'dan Mecidözü yoluyla ayrılırken geceyi Mecidözü yolu üzerindeki Zara²⁴ köyünde geçirmiştir. Mordtmann ve beraberindekiler gece misafir oldukları ailenin ikramları ve misafirperverliğinden memnun kalmalarına rağmen yatakta musallat olan pirelerden dolayı uyuyamamışlardır (Mordtmann, 1925: 100). Bu olumsuzlukların yanında 19. yüzyılda Amasya sancağı çevresinde salgınlara neden olabilecek bataklıklar²⁵ da salgınların ortaya çıkışı ve yayılmasında etkili olmuştur. Diğer yandan İslam dininin farz ibadetlerinden birisi olan hac da farklı bölgelerde ortaya çıkan salgınların zaman zaman ülke geneline olduğu gibi Amasya ve çevresine nakledilmesine neden olmaktadır. Hindistan,

²³ Seyyah, köyün isminin Kazal olduğunu yazmaktadır (Fletcher, 1850: 51). Kesin olmamakla birlikte bahsi geçen köyün günümüzde Samsun ili Canik ilçesine bağlı Kızıl Oğlak köyü olduğu değerlendirilmektedir.

²⁴ Günümüzde Amasya merkez kazasına bağlı Doğanstepe köyü.

²⁵ Sivas vilâyetinin ekser arazisi yüksek dağ ve yaylalardan müteşekkil olduğu halde alçak ovaları dahi vardır. Amasya sancağında Suluova ve Tokat sancağı dahilinde bulunan Kazova ve Taşova bu cümledendir. Suluova su tahliyesine pek az müsait olmakla ötede beride teşkil eden birçok irili ufaklı bataklıklara, bazı yerlerde çeltik tarlalarına rastlanması nedeniyle sıtma şiddetle hüküm sürmektedir. Birkaç yıldan beri çeltiklerin mazarratı anlaşılacak azaltıldığından sıtma dahi biraz hafiflemiştir. Kazova'daki Kaz Gölü yazın bataklık halini aldığından bu güzel vadide sıtma tesiri güçlüdür. Garibdirki bu gölün etrafındaki köyler sazlık ve çayırıklardan hasıl olan istifadeyi kendi sıhhatlerine tercihle gölün kurutulmasını istemiyorlar. Taşova'da ise böyle sağlığa zararlı bir mahal olmadığından Kazova derecesinde kötü bir durum yoktur. Ancak birçok mevkilerinde içilecek sular pek fena olduğundan oralarında havası pek de sağlam değildi (SVS 1325: 175). 1850 Yılında Amasya'dan geçen Alman Andreas David Mordtmann, Amasya'nın sağlıklı, ateşli bir iklimi olduğunu, insanların çoğunda hastalık izlerinin görüldüğünü, insanları etkileyen bu hastalıkların da daha çok ipek böceği üretiminde kullanılan dut bahçelerinin sulamasında kullanılan sulama sularının gelişigüzel bırakılmasıyla ortaya çıkan su birikintileri, bu birikintiler üzerindeki sineklerin neden olduğunu belirtmektedir. (Mordtmann, 1925: 94).

güneydoğu Asya, Afrika, orta Asya, Kafkasya gibi farklı bölgelerden hacıların hac mevsiminde Hicaz bölgesinde toplanması, hacıların geldiği bu bölgelerde ortaya çıkmış olan her hangi bir salgın hastalığın bulaştığı diğer hacılar vasıtasıyla geniş alanlara yayılması söz konusu olabilmekteydi. Amasya'nın Osmanlı döneminde İstanbul'u doğu Anadolu ve Tebriz'e bağlayan sol kol, İstanbul'u Bağdat ve Basra'ya bağlayan orta-kol üzerinde bulunmasının da (Halaçoğlu, 2014: 169) çeşitli salgınların şehre ulaşmasında etkili olduğu değerlendirilmektedir. Sancağın bulunduğu bölgeye dışarıdan gelen muhacir göçü ve I. Dünya Savaşı yıllarında yaşanan nüfus hareketleri de sancakta yaşanan salgınların nedenleri arasında sayılabilir.

Amasya sancağı 19. yüzyıl başlarından imparatorluğun yıkılışına kadar veba, kolera, influenza, çiçek, tifüs ve frengi gibi muhtelif salgınlara sahne olmuştur. Şimdi bu salgınları inceleyelim:

4.1. Veba Salgınları

19. yüzyılda Amasya sancağında görülen salgınlardan birisi 1812 yılındaki veba salgınıdır. Kökenleri Tunç Çağı'na kadar giden veba salgınlarının muhtemelen Avrasya steplerindeki kitlesel göç hareketleri sırasında yayıldığı ve yine aynı dönemde vebaya yol açan bakterinin geçirdiği evrimsel değişiklikler sonucunda günümüzde bilinen bulaşıcılık özelliklerini kazandığı düşünülmektedir (Varlık, 2018: 30). Veba, *Yersinia pestis* adı verilen bakterinin neden olduğu bir enfeksiyon hastalığıdır. Lenf düğümlerine saldıran bu bakteri, kasıklarda, koltuk altında ya da boyunda ağrılı şişler yaratan iltihaplanmalara neden olur. Bu şişlere hıyarcık denir ve bunlar hıyarcıklı vebanın belirtisidir. Ateş, titreme, baş ağrısı ve aşırı bitkinlik gibi diğer belirtiler hıyarcığa eşlik edebilir (Varlık, 2018: 30). Hastalık *yersinia pestis* adlı bakteri ile enfekte olmuş bir kemirgenden diğerine, taşıdıkları pireler yoluyla geçmektedir. Bu kemirgenler çeşitlidir: dağ sıçanları, tarla sincapları ve çayır köpekleri gibi. Ama mikrobu insana taşıyanlar farelerdir, özellikle de Latince *rattus rattus* denilen kara farelerdir (Genç, 2010: 125).

Osmanlı İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü Anadolu ve Balkanlar veba ile ilk olarak VI. yüzyılın ortalarında, Bizans

İmparatoru Büyük Jüstinyen (483-565) döneminde tanışmıştır (Varlık, 2018: 32). Bundan sonra da muhtelif tarihlerde tekrarlayan veba salgınları Anadolu ve Balkanları tehdit etmeye devam etmiştir.²⁶ Her ne kadar 19. yüzyılda 1812-1819 ve 1835-1838 salgınları etkili olmuşsa da (Varlık, 2011: 176) 1830'lu yıllarda karantina teşkilatının kurulmasından sonra veba salgınları kontrol altına alınmış, fakat yer yer etkisini 19. yüzyıl sonlarına kadar hissettirmeye devam etmiştir.

Amasya'da etkileri görülen veba salgınının da Osmanlı topraklarında 1812 yılında başlayan genel salgının uzantısı olduğu anlaşılmaktadır. 1812 yılında Osmanlı topraklarında görülen bu salgın o kadar çok can kaybına yol açmıştır ki İzmir'de nüfusun 1/5'i ölürken, İstanbul ve çevresinde de 220.000 kişinin ölümüne neden olmuştur (De Kay, 2009: 134). 1812 yılında İstanbul'a gitmek üzere Erzurum, Tokat üzerinden Amasya'ya gelen İngiliz asker ve seyyah Sir William Ouseley, Amasya ve çevresinde hüküm süren veba salgınıyla karşılaşmıştır. Amasya'ya gelmeden daha Niksar'da bir buçuk günde 15-16, Tokat'ta da birkaç saat içinde çok sayıda kişinin ölümüne şahit olmuştur (Ouseley, 1823: 488). Ouseley, Amasya'da kaldığı hana, İstanbul'dan gelip Tokat'a gitmekte olan bir Tatarın geldiğini ve başkentte salgın olduğunu, salgın nedeniyle şehrin boşaldığını, kendisine de bir an önce yola çıkmasını, şehirde fazla kalmamasını söylediğini ifade etmiştir. Yine adı geçen Tatarın Merzifon'da iken yarım saat içinde salgın hastalıktan ölen beş kişinin cenazelerinin taşınmasına, şehirden gelen feryat ve çığlık seslerine şahit olduğunu söylediğini yazmıştır. (Ouseley, 1823: 493-494). Ertesi gün Merzifon'a ulaşan Sir William Ouseley ve beraberindekiler, Merzifon'da veba salgından dolayı gece altmıştan fazla kişinin öldüğü yönündeki haberler üzerine şehre girmemişlerdir. Şehir dışında konaklamışlar, aynı günde on bir kişinin daha cenazelerinin defnedilmesine, mezarlıkta yeni kazılmış çok sayıda

---

²⁶ Bu salgınlar, 19. yüzyıla kadar 542, 558, 573-574, 599, 618-619, 698 ve 747-748, 1340, 1453- 1517, 1517-1570, 1578-1599, 1611-13, 1620, 1624, 1627, 1636-37, 1647-49, 1653-56, 1659-66, 1671-1680, 1685-95, 1697, 1713, 1719, 1728-29, 1739-1743, 1759-1765, 1784-1786 ve 1791-1792 tarihlerinde olmak üzere sık sık tekrarlanmıştır (Varlık, 2018: 32-34).

mezara, mezarların başında feryat eden insanlara, bazı şehir sakinlerinin şehri terk etmelerine tanıklık etmişlerdir (Ouseley, 1823: 496).

Amasya ve çevresinde 1826 yılında bir başka veba salgınının etkilerini hissettirdiği görülmektedir. Bu salgının Osmanlı topraklarında en az 1812 salgını kadar etkili olduğu anlaşılıyor. Salgının sonucunda yaklaşık olarak Osmanlı halkının %20-25'i hayatını kaybetmiştir (Quataert, 1999: 911). 1826 yılında İran'dan Osmanlı topraklarına giriş yapan ve İstanbul'a ulaşmak üzere Kars, Erzurum üzerinden Tokat'a gelen İngiliz asker ve seyyah James Edward Alexander, Tokat, Amasya ve Merzifon'da salgının etkilerini yakından görmüş ve anılarında ayrıntılı şekilde kaydetmiştir. J. E. Alexander, Tokat'ta vebanın yayılmış olmasından dolayı salgından korunmak için şehir merkezine uğramamış, şehrin kenarından Amasya istikametine devam etmiştir. Şehir çıkışında karşılaştıkları ve kendilerine üzüm ikram eden bir bağ sahibinden yaklaşık 30.000 kişinin yaşadığı şehirde vebadan çok sayıda insanın ölmüş olduğunu, günde ortalama 40-50 kişinin öldüğünü, bu nedenle bağ sahibinin de üç aydan beri bahçesinde yaşadığını, şehirden uzak durduğunu öğrenmiştir (Alexander, 1827: 236). Yoluna devam ederek Amasya'ya ulaşan Alexander, salgının izlerini burada da gözlemlemiş ve günde 4-5 kişinin hayatını kaybettiğini öğrenmiştir (Alexander, 1827: 238). Amasya'dan Merzifon'a geçen Alexander; Şehirde ilk gözüne çarpan şeylerin Tokat ve Amasya'da görülen veba salgınının izleri olduğunu, mezar kazmakla meşgul çok sayıda insan gördüğünü, insanların salgının varlığını inkâr ettiklerini ancak kendisinin salgından korunmak için şehirde kalmayıp şehir dışında konakladığını ifade etmiştir (Alexander, 1827: 238). Bu salgının izlerine 1827 yılında Kafkasya'dan İstanbul'a gitmek üzere Trabzon, Gümüşhane, Bayburt ve Tokat üzerinden Amasya'ya gelen Fransız diplomat ve seyyah Victor Fontanier de şahit olmuştur. 1827 yılında Amasya'ya gelen seyyah, Amasya ve çevresindeki şehirlerde veba salgını olduğunu belirtmektedir. Amasya'ya girişlerinde Fontanier ve beraberindekiler veba salgınından dolayı bekletilmişler, bir süre Amasya'da konaklamışlardır (Fontanier, 1829: 210). Seyyah insanların

vebanın pençesinde can çekiştiğini, kitleler halinde ölümlerin engellenemediğini, şehirde nüfuzlu bir ailenin bazı üyelerinin hastalanması nedeniyle kendisinden bu kişilerin muayene edilmesinin istendiğini, yaptığı muayenede hastalarda vebanın belirtilerini gördüğünü belirtmektedir (Fontanier, 1829: 223-225).

19. yüzyılın başlarında da Osmanlı topraklarında etkisini hissettiren veba salgınları 1830'lu yıllardan itibaren uygulanmaya başlanan karantina sistemi ile kısmen kontrol altına alınmış, fakat bu defa daha önce bilinmeyen yeni bir hastalığın -kolera- yol açtığı salgınlar tehdit olmaya başlanmıştır (Yılmaz, 2017: 28).

4.2. Kolera Salgınları

Bulaşıcı bir bağırsak hastalığı olan kolera, hastaların dışkıları ile içme sularının kirletmesi sonucu yayılma imkânı bulur (Yıldırım, 2006: 18). Kolera mikrobulunun bağırsaklara yerleşmesiyle aşırı dışkı ve kusma, buna bağlı olarak tuz ve su kaybı, vücutta kuruma, kanda koyulaşma, ürenin yükselmesi, idrarın azalması, kan basıncının düşmesi, kaslarda başlayan kramplar şeklinde belirtilerle kendini gösteren (Dağlar, 2007: 368) kolera, eğer zamanında müdahale ve uygun tedavi edilmezse ölümle sonuçlanabilir. İlk olarak Hindistan'da görülen ve 1817 yılına kadar mahalli bir özellik gösteren kolera bu tarihten sonra Hindistan dışındaki bölgelerde de yayılmaya başlamıştır (Yılmaz, 2017: 28). Hindistan'da Ganj Nehri'nin oluşturduğu vadi, nehrin kaynağı Himalayalar ile denize döküldüğü yer arasında görülen ısı farkından dolayı bakterilerin üremesi için uygun bir ortam oluşturuyordu (Yaşayanlar, 2015: 6). Bakterilerin üremesi için uygun ortam sunan bu nehrin Hindular tarafından kutsal sayılması hem temizlik hem de dinsel ayinleri için bu nehri kullanmaları hastalığın ortaya çıkışını ve kısa sürede epidemiyeye dönüşmesini kolaylaştırmıştır. Hindistan'da ortaya çıkan daha sonra diğer bölgelere yayılan kolera, 1817 sonrasında 1817-1823, 1829-1851, 1852-1859, 1863-1879, 1881-1896 ve 1899-1923 yılları arasında olmak üzere 6 pandemiye neden olmuştur (Pollitzer, 1959: 421-461). Kaynağı Hindistan olarak bilinen bu hastalık Osmanlı topraklarında ilk kez 1822 yılında görülmüştür (Ayar, 2007: 22).

1848 yılında Amasya ve çevresinde hissedilmeye başlanan kolera salgını aslında 1829 yılında Hindistan'da başlayıp daha sonra diğer bölgelere yayılarak pandemiye dönüşen 1829-1851 yılları arasındaki salgının devamıdır. Salgın Osmanlı topraklarına İran ve Kafkasya üzerinden karayolu, Karadeniz sahillerinden Trabzon'a deniz yoluyla olmak üzere üç farklı güzergâhtan taşınmıştır (Yılmaz, 2017: 39-40). Amasya sancağının Tebriz'den Erzurum yoluyla İstanbul'a ulaşan yol güzergâhında bulunması, Kırım ve Kafkasya'dan deniz yoluyla Trabzon ve Samsun'a gelen muhacirlerin²⁷ Anadolu içlerine geçerken uğrak yeri, hatta önemli iskân merkezlerinden birisi olması hastalığı sancak genelinde yayılmasını ve taşınmasını kolaylaştırmıştır. Amasya ve Yozgat çevrelerinde şiddetli seyrettiği anlaşılan salgın (BOA.A.}MKT.144/49), Osmanlı İmparatorluğu genelinde çok sayıda ölüme yol açmıştır. Salgının başlaması üzerine Amasya mutasarrıflığı tarafından Amasya sancağında derhal karantina uygulaması başlatılmış, ek tabip talebinde bulunularak uygulanan karantina tedbirleri hakkında hükümete bilgi verilmiştir. Hekimbaşı, alınan tedbirleri yerinde ve uygun bulmuş ancak Amasya'da bulunan 3 tabibin salgınla mücadele için yeterli olduğunu belirterek ilave tabip gönderilmesi talebini kabul etmemiştir (BOA.C.SH.10/473). Bu salgında sadece İstanbul'da 10.000'e yakın kişi hastalanmış ve 5.275 kişi yaşamını yitirmiştir (Ayar, 2007: 24). İstanbul'da hastalığın önlenmesi için Hekimbaşı İsmail Paşa tarafından hastalığın belirtileri, bulaşma ve korunma yolları ile ilgili bir kitapçık hazırlanmış, bu kitapçık Türkçe yanında azınlık dillerine de çevrilerek yetkililere ve cemaat ileri

---

²⁷ Osmanlı topraklarına Kırım ve Kafkasya'dan muhacir göçü, Kırım'ın 1783 yılında Ruslar tarafından ilhakından sonra başlamış, 19. yüzyıldaki Osmanlı yenilgileri ve toprak kayıplarıyla devam etmiştir (Saydam, 1999: 677). Mesela 1837 yılında iskan edilmek üzere Sancağa gönderilen Kabartay muhacirlerinden Hacı Yusuf Efendi ile birlikte bir kısım Kabartay muhaciri sancağa bağlı Merzifon kazasında Yenice köyüne (BOA.HAT.1607/70: 1), 1835 yılında Kabartay kabilesinden Tahir Bey ve beraberinde gelen 50 kişinin Argoma -Suluova- nahiyesine (BOA.C.DH.161/8028), Çerkez Hacı Yunus Efendi ve ailesinin 1840'lı yıllarda Amasya'ya iskanı (BOA.C.ML.332/13625), Kırım savaşıdan önce de Kafkasya'dan sancağın bulunduğu bölgeye muhacir iskanlarının devam ettiği göstermektedir.

gelenlerine dağıtılmış, ayrıca halk sağlığını tehdit eden bazı meyve ve sebzelerin satışı yasaklanmıştır (Yılmaz, 2017: 4).

1863 yılında yine Hindistan'da ortaya çıkan bir kolera salgını Hicaz ve Mısır üzerinden Anadolu ve Avrupa'ya yayılmış, halk arasında korku ve heyecana neden olmuştur. İstanbul'da bulunan Avrupa devletlerinin elçileri Osmanlı Devleti ile görüşerek hastalığın yayılmasına karşı ortak hareket etmek için girişimde bulunmuşlardır²⁸ (Uludağ, 1938: 452). Salgını kontrol altına almak, yeni salgınları önlemek adına ülke genelinde alınan tedbirlere ilave olarak Amasya sancağında da bazı adımlar atılmıştır. Amasya şehir merkezinde kanalizasyon şebekesinin olmaması, evlerde kullanılan kirli suların ve tuvalet atıklarının sokaklara bırakılması sokakları ve çevreyi kirletmekte, kötü kokuya neden olmakta adeta kolera salgınlarına davetiye çıkarmaktaydı. Ziya Paşa (1829-1880),²⁹ Amasya mutasarrıfı olduğu dönemde 1865 yılında şehirde kötü koku ve kirliliğe yol açan bu durumu düzeltmek üzere harekete geçmiş, ahalinin de yardımıyla 35.000 kuruş harcamak suretiyle şehre kanalizasyon şebekesi yaptırmıştır (BOA.MVL.706/33). Bu adım hem sokakların ve şehrin havasının temiz hale gelmesinde, hem de şehir merkezinde kolera riskinin azaltılmasında önemli rol oynamıştır.

Diğer yandan hükümet, 1871 yılından itibaren halkın sağlık sorunlarıyla ilgilenmek, salgınlarla mücadele etmek üzere ücreti belediyelerce karşılanmak kaydıyla şehirlere tabipler -memleket tabibi- atanmasına karar vermiştir (Aydın, 1996: 450). Amasya sancak merkezine de aynı yıl Kiforik Efendi memleket tabibi olarak atanmıştır³⁰ (SVS 1288: 64).

---

²⁸ Salgına karşı birlikte çözüm bulmak, ortak hareket etmek amacıyla İstanbul'da bir konferans toplanmış, konferansta salgının Hindistan'dan Osmanlı topraklarına girmemesi için uygun mahallerde karantinahaneler inşası, Hicaz'da kesilen kurbanların gelişigüzel bırakılmayıp gömülmesi kararlaştırıldı (Uludağ, 1938: 452-454).

²⁹ Tanzimat Dönemi devlet ve fikir adamı, gazeteci ve şair. 1863-1865 yılları arasında Amasya Mutasarrıflığı yapmıştır (Uçman, 2013: 475-476).

³⁰ Sancak merkezinde 1887 yılında Kiforik Ağa (SVS 1304: 94), 1889 yılında İbrahim Efendi (SVS 1306: 159) tabip olarak çalışmışlardır. İlerleyen yıllarda sancağa bağlı kazalara da memleket tabibi atandığı anlaşılıyor. Mesela Merzifon kazasında 1876 tarihinde maaşı Merzifon belediyesi gelirlerinden ödenmek

Amasya sancağı 1893 yılında yeniden şiddetli bir kolera salgınına sahne olmuştur. Bu salgının çıkış yeri yine Hindistan olup daha sonra Hicaz'dan hac yoluyla Osmanlı topraklarına yayılmıştır (Sarıyıldız, 1996: 3-4). Salgın nedeniyle 1892 yılında sadece Hicaz bölgesinde 30.306 kişi hayatını kaybetmiştir (Uludağ, 1938: 455). İmparatorluğun muhtelif bölgelerinde etkili olan salgın bu süreçte Amasya sancağında da etkisini hissettirmiştir. Aslında salgın 1892 yılında Amasya sancağının yakın çevresinde hissedilmeye başlanmıştı. 1892 yılında Trabzon vilayetinde kolera salgını görülmesi üzerine Sivas valiliği harekete geçerek hastalığın vilayet içerisinde yayılmasını önlemek üzere Amasya, Tokat ve Karaağaç sancaklarında birer karantinahane inşa etmiştir (BOA.AYN.d.1690: 34). Amasya'da salgının etkilerinin ve ilk vakaların bir yıl sonra yani 1893 yılında kasım ve aralık aylarında görülmeye başladığı anlaşılıyor. 11 Kasım 1893 tarihinde Amasya askeriye hastanesinde bir er koleradan vefat etmiş, bir Rum kadın da hastalanmıştır. Amasya merkez kazaya bağlı köylerde hastalığın görülmesi, bazı hastaların vefat etmesi ve olayın tabip tarafından Sivas valiliğine bildirilmesi üzerine Sivas valiliği hastalığın daha fazla yayılmasını önlemek için Sıhhiye Nezareti'nden merkeze 2, Gümüşhacıköy, Havza, Mecidözü, Lâdik ve Osmancık kazalarına da birer olmak üzere toplam 7 tabip istemiştir. Ayrıca hastalığın yayılmasına karşı tedbir olarak Çengel Boğazi³¹ Mevkii'ne geçici bir karantinahane kurulmasını, bu karantinahanede görev yapmak üzere de ilave 2 tabip gönderilmesini talep etmiştir (BOA.DH.MKT.166/45: 23). Kısa

üzere Manyan Karabet Efendi tabip olarak atanmıştır (BOA.ZB.10/14). Aynı kazada 1883 yılında Aleksan Efendi (SVS 1301: 105), 1884 yılında Yordanaki Efendi (SVS 1302: 389), 1887 yılında Kirkor Efendi (SVS 1304: 97) ve Tabip Mehmet Suphi Efendi (BOA.DH.MKT.1432/94), 1889 ve 1890 yıllarında Melkon Efendi (SVS 1306: 163-SVS 1308: 157) Merzifon belediye tabibi olarak çalışmışlardır. 1884 yılında Osmancık kazasında Ahmed Efendi, tabip idi (SVS 1301: 112). Tabip yetersizliğinden belediye olan her yere tabip atanmadığı anlaşılıyor. Mesela 1884 yılında sancağa bağlı Merzifon, Osmancık, kazasında tabip varken sancağın diğer kazaları Ladik, Maden-i Sim, Köprü, Mecidözü, ve Havza'da olmadığı anlaşılıyor (SVS 1301: 102-119).

³¹ Eski Tokat-Amasya yolu üzerinde olup şu anda yeni yol güzergâhının dışında, doğu tarafında kalan, Turhal ilçesinin 11 km kuzey doğusunda yer alan, coğrafi konumu 40° 28' 0" Kuzey ile 36° 10' 0" Doğu olan geçit.

süre içinde Tokat sancağından gönderilen bir tabip ile Çengel Boğazı Mevkii'nde karantinahane faaliyete geçirilmiştir (BOA.DH.MKT.166/45: 24). Salgının Amasya'da aralık ayında şiddetini artırması, mevcut tabiplerin yetersiz kalması nedeniyle Sivas valiliği tekrar hükümetten Amasya'ya tabip gönderilmesini istemiştir. Hükümet 10 Aralık 1893'te şehirde salgınla mücadelede yararlanılmak üzere 3.000 kuruş maaşla tabip Çakıryan, 1.660 kuruş maaşla tabip Yasef Efendilerle birlikte isimleri seraskerlik makamınca belirlenecek iki askeri tabibin Amasya'ya gönderilmesine karar vermiştir (BOA.MV.77/86). Alınan karara istinaden Sıhhiye Dairesi'nin talebi ve Seraskerlik makamının onayı ile Haydar Paşa Hastanesi askeri tabiplerinden yüzbaşılar Hasan Fehmi ve Ahmed Kâzım Efendiler ile Maltepe Hastanesi muvazzaf eczacılarından İsmail Efendi 14 Aralık 1893 tarihinde Amasya'ya gönderilmişlerdir (BOA.Y.MTV.88/39).

Amasya ve çevresinde bu salgının etkileri 1894 ve 1895 yıllarında da hissedilmeye devam etmiştir. Merzifon, Yozgat, Sungurlu,³² İskilip,³³ Tokat, Zile³⁴ ve Erbaa³⁵ da can kayıpları yaşanmıştır. Sadece 1894 haziran ayında 12'si Tokat, 8'i Zile, 9'u Erbaa, 2'si Boğazlıyan,³⁶ 63'ü Yozgat olmak üzere 94 kişi yaşamını yitirmiştir. Aynı ayda Sivas eyalet genelinde 48 kişi hayatını kaybederken, Amasya sancağına bağlı Merzifon kazasında da 2 kişi hayatını kaybetmiştir (BOA.Y.A.HUS.301/119: 3). Amasya sancağına bağlı Merzifon kazasındaki artan vakalar ve can kayıpları üzerine hastalıkla mücadele için Sıhhiye Nezareti tarafından tabip Hamburg, Merzifon'a gönderilmiştir. Fakat haziran ayının sonlarında Merzifon'da salgının etkilerinin azalması üzerine 27 haziranda tabip Hamburg Amasya'ya gönderilmiştir (BOA.Y.A.HUS.301/33). Temmuz ayında Tokat ve kazalarındaki artan vakalar nedeniyle 31 Temmuz 1894 tarihinde kolera hastalığı ile mücadele için Dördüncü Ordu tabiplerinden Yüzbaşı Şevket ve Yirmi Birinci Topçu Alayında görevli Mülkiye

³² Günümüzde Çorum iline bağlı ilçe

³³ Günümüzde Çorum iline bağlı ilçe

³⁴ Günümüzde Tokat iline bağlı ilçe

³⁵ Günümüzde Tokat iline bağlı ilçe

³⁶ Günümüzde Yozgat iline bağlı ilçe

tabiplerinden Süleyman Efendi'nin Tokat sancağına gönderilmesi kararlaştırılmıştır (BOA.DH.MKT. 166/45: 1). 1894 yılında Meclis-i Umur-ı Sıhhiye tarafından salgının etkilerini azaltmak için Sivas eyaletinde kolera görülen evlere konulan kordonun şehre yarım saat mesafedeki mevkilere çekilmesine ve hastalığın komşu vilayetlere yayılmasına engel olmak için komşu vilayetlerce Sivas'a karşı karantina uygulamasına karar verilmiştir (BOA.İ.HUS.23/51). 1894 yılı boyunca Sivas, Tokat ve Amasya sancakları ile bu sancaklara bağlı kazalarda şiddetli seyreden kolera salgını nedeniyle yalnızca Sivas'ta 600 kişi hayatını kaybetmiştir (Ayar, 2007: 115-116).

Ülke genelinde salgının kontrol altına alınmasında yaşanan sıkıntıların devamı üzerine hükümet, 1894 yılında kolera salgınıyla mücadele kapsamında salgın görülen yerlerde kullanılmak üzere yurtdışından 50 adet dezenfektan madde püskürten makine (pülverizatör) getirmiştir (BOA.DH.MKT.266/11-BOA.DH.MKT.282/24). Amasya ve Tokat'ta salgınla mücadelede kullanılmak üzere 31 Mayıs 1895 tarihinde İstanbul'dan gemiyle tıbbi ilaç gönderilmiştir (BOA.DH.MKT.166/45: 4). Salgın, alınan önlemler sayesinde bir süre sonra etkisini kaybetmiştir.

Amasya ve çevresinde 1910 yılında yeni bir kolera salgınının etkileri görülmeye başlanmıştır. Rusya üzerinden kara yoluyla Osmanlı topraklarına giren bu salgın Erzurum, Van, Mamuretü'l-aziz, Trabzon, Samsun'a, buradan Amasya, Merzifon, Tokat ve Sivas'a ulaşmış ve çok sayıda insanın ölümüne neden olmuştur (Özdemir, 2005: 35). Salgın ilerleyen dönemde etki alanını İstanbul, Balkanlar ve Irak'a kadar genişletmiş ve 1911 yılında da imparatorluk genelinde 12.143 kişinin ölümüne yol açmıştır (Unat, 1995: 61). Salgının ülke genelini tehdit etmesi üzerine Meclis-i Umur-ı Sıhhiye, meclis reisi tabip Besim Ömer Bey ve meclis azasından tabip Akil Muhtar Bey'den, kolera hastalığına karşı diğer ülkelerde alınan tedbirleri de dikkate alarak bir çalışma yapmalarını istemiştir. Bahsi geçen iki tabip de çalışmalarını *Kolera Hastalığında İttihazı Lazım Gelen Tedabir ve*

*Etibbaya Rehber*³⁷ adıyla bir rapor halinde meclise sunmuşlar, meclis de bunu tabiplerin ve halkın yararlanması amacıyla 1912 yılında kitap olarak bastırmıştır.

4.3. Çiçek Salgınları

Hangi şartlarda ortaya çıktığı günümüzde bile tartışmalı olan çiçek, hastalığı, her yaşta ve her cinste kişilerde görülen, irinli kabarcıklar dökerek yüzde izler bırakan, ateşli, ağır ve bulaşıcı bir hastalıktır. Etkeni, hastanın eşyalarıyla, hastaya yaklaşımla, sineklerle ve virüslü havanın solunmasıyla bulaşan Poxvirus grubundan bir virüstür. Baş ve sırt ağrısı, kusma, kas sertleşmesi ve yüksek ateş hastalığın ilk belirtileridir. Devamında ciltte içi sıvı dolu sert kabartılar durumunda küçük kırmızı lekeler belirir. Bu lekeler zamanla sivilce biçiminde cerahatli kesecikler durumuna dönüşür, en sonunda patlar, üzeri kabuklaşır (<https://tr.wikipedia.org/wiki>, saat 15: 48'de ulaşıldı).

Hastalığın ilk ortaya çıktığı yer de kesin olarak bilinmemektedir. Fakat farklı tarihlerde farklı bölgelerde görülmüştür. 1796 yılında İngiliz tabip Edward Jenner tarafından çiçek aşısı bulunduktan sonra (Okur, 2005: 328) hastalığın yayılmasının kontrol altına alınması mümkün hale gelmiştir. 19. yüzyılda Osmanlı topraklarında zaman zaman yerel salgın -epidemi- şeklinde farklı yerlerde ortaya çıkan hastalık³⁸ 1895 yılında Amasya'da da görülmüştür. Hastalık esasen Amasya'dan önce Tokat'ta ortaya çıkmış fakat ihtiyaç duyulan aşılardan merkezden zamanında gönderilmemesi, gerekli müdahalenin yapılmasında geç kalınması nedeniyle hem Tokat sancağının diğer

³⁷ Çalışma 240 sayfalık bir kitap olarak 1328 (1912) yılında Arşak Garoyan Matbaası tarafından İstanbul'da bastırılmıştır. Çalışma içinde kolera hastalığının belirtileri, alınacak tedbirler, tedbirler kapsamında kullanılacak araç gereçler, karantina alanlarının düzeni gibi ayrıntılı bilgiler yanında kullanılan araç gereçlerin resimleri, örnek hastane planları ve en son sayfasında da koleranın yayılma yollarını gösteren bir harita eklenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Akil, Muhtar ve Besim, Ömer (1327). *Kolera Hastalığında İttihazı Lazım Gelen Tedabir ve Etibbaya Rehber*, Dersaadet, Arşak Garveyan Matbaası.

³⁸ 1845'te Bolu (BOA.A.}MKT.24/01), 1847'de Adana (BOA.A.}DVN.23/10), 1856 Isparta (BOA.A.}MKT.UM.285/03), 1863 Trabzon (BOA.A.}MKT.MHM 288/89), 1888 (BOA.DH.MKT.1559/55), 1893 Erzincan (BOA.DH.MKT.16/16) gibi yerlerde epidemik şekilde görülmüştür.

mahallerine hem de Sivas'a yayılmıştır (BOA.DH.MKT.375/8). Kısa süre sonra da Amasya sancağında görülmüştür. Hastalığın Tokat'tan komşu sancaklara yayılmaya başlaması üzerine Umum Hıfzısıhha Başmüfettişi Bankovski Paşa, Dahiliye Nezareti'ne başvurarak hastalıktan dolayı bazı ölüm vakalarının görüldüğünü, daha önce aşı talebinde bulunulmasına rağmen aşı gönderilmediğini, acilen ihtiyaç duyulan aşilar gönderilmediği takdirde hastalığın daha geniş alanlara yayılma riski olduğunu belirterek bölgeye acilen aşı kalemi gönderilmesini talep etmiştir (BOA.DH.MKT.385/9:). Dahiliye Nezareti de Umum Mekâtib-i Askeriye Nezareti'ne Bankovski Paşa tarafından istenen aşı kalemlerinin gönderilmesi için talimat vermiştir (BOA.DH.MKT.385/9: 6). Ancak bu süre zarfında bazı kişiler de hayatını kaybetmiştir

Ülke genelinde hastalığın önlenmesi için atılacak en önemli adımın aşılama çalışması olduğunu bilen hükümet 1892 yılında ilk modern aşı üretim tesisini *-Telkihane-i Osmani-* açmış (Unat, 1970: 16), Sivas vilayetinin de içinde olduğu çok sayıda vilayete³⁹ ücretleri belediye dairelerince ödenmek üzere çiçek aşısı yapabilecek aşıcılar istihdamı için talimat vermiştir (BOA.DH.MKT.1930/23). Bu aşı memurlarının Amasya sancağında da istihdam edildikleri anlaşılmaktadır.⁴⁰ 1894 yılında da aşılama çalışmalarının yürütülmesi ile ilgili kuralları tespit eden bir nizamname yayınlamıştır (BOA.A.}DVN.MKL.35/23). Bu nizamname ile yeni doğan çocukların ve hasta bulunan evdeki tüm bireylerin aşılama kararıylaştırılmıştır.

Bu hastalığın küçükbaş hayvanlar arasında ortaya çıkan türü de zaman zaman hayvanlar arasında salgınlara ve ölümlere neden olmaktadır. Amasya sancağı da 1910 yılında böyle bir salgına sahne olmuştur. 1910 yılında Amasya ve çevresinde küçükbaş

---

³⁹ Bu vilayetler Sivas, Trabzon, Kastamonu, Edirne, Aydın, Konya, Erzurum, Diyarbakır, Adana, Elazığ, Ankara, Van, Cezayir, Bingazi, Suriye, Hicaz ve Bağdat (BOA.DH.MKT.1930/23).

⁴⁰ Mesela 1907 yılında Amasya belediyesi aşı memuru Raif Efendi idi (SVS 1325: 123).

hayvanlar -koyunlar- arasında zuhur eden çiçek hastalığının⁴¹ özellikle Gümüşhacıköy ve adı geçen kazaya bağlı Akviransu⁴² köyünde şiddetli seyrettiği anlaşılıyor. Sivas valiliği 31 Ağustos 1910 tarihinde salgını Dahiliye Nezareti'ne bildirmiş ve hastalıkla mücadele için aşı istemiştir. Nezaret cevaben bedeli hayvan sahipleri tarafından karşılanmak şartıyla Paris'teki Mösyö Pastör laboratuvarından 100 hayvan için 10 frank karşılığı aşı getirilebileceğini ifade etmiştir. Ancak valilik cevabında halkın bu parayı ödemekte isteksiz olduğu, hastalığın önlenmesi için aşılardan bedelinin hükümetçe ödenerek getirilmesinin uygun olacağını belirtmiştir (BOA.DH.İD.102/3: 9). Hükümet de cevabında aşı için gerekli ödeneğin olmadığını, aşı ücretlerinin hayvan sahiplerinden alınması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca sınırlı miktarda aşı göndererek bazı hayvanlara bu aşılardan yapılmasını, etkisini halkın görmesinin sağlanmasıyla onların hayvanlarını aşılama, aşı bedellerini ödemeye ikna edilmelerini, istekli olanlara bedelini ödemek kaydıyla aşı getirtilebileceğini belirtmiştir (BOA.DH.İD.102/3: 10). Kısmi aşılama rağmen hayvan kayıplarının devam ettiği, hayvan sahiplerinin ücret karşılığı aşı getirilmesine sıcak bakmadığı anlaşılıyor. Nitekim Sivas valiliği 17 Ekim 1910 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda zabıta-i sıhhiyece gerekli girişimlerde bulunulmasına rağmen hastalığın yayılmaya devam ettiğini, hükümetçe acil bir tedbir alınması gerektiğini bildirmiştir (BOA.DH.İD.102/3: 11).

4.4. Frengi Salgınları

Amasya sancağı 1901 yılında yeni bir salgının –frengi- tehdidi altına girmiştir. Frengi, *spiroket* bakterisi *Treponema pallidum*

⁴¹ "Koyunlarda görülen çiçek, yüksek ateş ve kılsız deri bölgelerinde kabarcıklar oluşturan bulaşıcı bir hastalıktır. Hasta hayvanların çiçek yaralarından düşen parçalar ve öksürükle saçılan hastalık etkeni yemlikleri, eşyaları ve çevreyi bulaştırır. Yüksek ateş, titreme, burun akıntısı, solunumun artması hastalığın koyunlarda görülen ilk belirtilerdir. Göz kapakları şişer, baş, kuyruk altı, karın ve bacak içlerinde kırmızı yuvarlak lekeler oluşur. Daha sonra bu lekeler kabarıp, sertleşir, ve içinde sıvı toplanır ve sararıp kabuklaşır. Bakımı iyi olmayan sürülerde, kalabalık ağıllarda, saf ırklarda, genç hayvanlarda ölüm oranı yüksektir (<http://www.adanadkkbirlik.com/duyurular/koyun-hastalıkları>, 29/04/2010 Saat 15: 30'da ulaşıldı)".

⁴² Günümüzde aynı ilçeye bağlı Alören köyü

alttürünün sebep olduğu cinsel yolla bulaşan bir enfeksiyondur. Bulaşmanın başlıca rotası cinsel temastır. Ayrıca anneden cenine, hamilelik ya da doğum sırasında bulaşabilir. Hastalığın ilk aşamasında sert, ağrısız, kaşıntısız bir deri ülseri ortaya çıkar. İkincil frengide çoğu zaman avuç içleri ve ayak tabanlarında yayılmış döküntü görülür. Üçüncül frengi ise frengi kabarcıkları, nörolojik veya kardiyolojik belirtiler sergiler. Hastalık, antibiyotikler ile etkili bir şekilde tedavi edilebilir (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Frengi> E.T.: 15/04/2020, 21: 25).

Osmanlı tabipleri tarafından *Frenk uyuzu* ya da *Avrupalıların marazı* olarak tanımlanan hastalık, 1492 yılında Amerika kıtasının keşfinden sonra Avrupa'ya yayılarak büyük salgınlara yol açmış ve çeşitli temaslar sonucu Asya ve Afrika kıtalarına taşınmıştır (Bulut, 2009, 110-111). Osmanlı topraklarında 1886 senesine kadar istisna olarak görülen hastalık, bu tarihten itibaren Osmanlı topraklarının hemen hemen tamamında salgın olarak görülmeye başlanmıştır (Gül, 2009: 256). 1886 yılında hastalığın salgın halini alması üzerine⁴³ hükümet askeri tabip Yüzbaşı Celadettin Efendi'yi hastalık ile ilgili daha fazla bilgi edinmek ve tedavi yöntemleri konusunda ihtisas yapmak üzere 1888 yılında Paris'e göndermiştir (BOA.DH.MKT.1577/24). Salgınla mücadele için atılan bir diğer önemli adım da yine 1888 tarihinde yapılan bir düzenleme ile her kaza, liva ve vilayette, sıhhiye müfettişi, tabip, eczane ve eczacı bulundurulması kararıdır (Ünver, 1948: 231). Alınan karara rağmen personel yetersizliğinden sancak merkezi ve bağlı kazalara belirtilen görevlilerin tamamının atamasının yapılamadığı anlaşılıyor.⁴⁴

⁴³ 1886 yılında Osmanlı topraklarında görülen ilk frengi salgınında hastalık, Aydın (BOA.DH.MKT.1429/95), Bingazi (BOA.DH.MKT.1424/102), Dersim (BOA.DH.MKT.1407/76), Edirne (BOA.DH.MKT.1479/93), Erzurum (BOA.DH.MKT.1426/8), Halep (BOA.DH.MKT.1485/84), Kastamonu (BOA.DH.MKT.1417/12), Maraş (BOA.DH.MKT.1505/63), Mamuret-ülaziz (BOA.DH.MKT.1422/32), Sinop (BOA.DH.MKT.1433/25), Saruhan (BOA.DH.MKT.1429/95), Trabzon (BOA.DH.MKT.1420/10) vilayetlerine yayılmıştır.

⁴⁴ Mesela 1891 yılında Amasya ve Merzifon'da sadece tabip görevli olduğu henüz eczacı atanmadığı anlaşılıyor (SVS 1308: 153,157). 1903 yılında ise Merzifon kazasında tabip yanında eczacı olarak Yako Efendi, Gümüşhacıköy ve

Osmanlı topraklarında ilk kez 1886 yılında salgına dönüşen hastalık 1901-1902 yılında görülen bir başka salgında Amasya sancağını da etkisi altına almıştır. Salgın Amasya ve Tokat sancakları ile birlikte (BOA.DH.MKT.486/30), Sivas (BOA.DH.MKT.528/45), Yanya (BOA.DH.MKT.2504/115), Adana (BOA.DH.MKT.2534/146), Bolu (BOA.DH.MKT. 2534/37), Kastamonu (BOA.DH.MKT.2568/105), Ankara (BOA.DH.MKT.2590/82), İzmir (BOA.DH.MKT.551/26) vilayetlerine de içinde olduğu geniş bir alanda etkisini hissettirmiştir. Salgının etkisi 1902 yılında azalmıştır. Amasya sancağının bağlı olduğu Sivas vilayet merkezinde vilayet genelindeki salgının kontrol altına alınması ve hastaların tedavisi, koruyucu tedbirlerin hayata geçirilmesi amacıyla bir *Sıhhiye Komisyonu*⁴⁵ kurulmuştur. Beş kişilik komisyonda Tahir Ali Efendi Sıhhiye Müfettişi, Mahmud Efendi 1. Tabip, Artin Efendi 2. Tabip, Faik Efendi 3. Tabip ve Mehmed Efendi de aşı memuru olarak görev yapmıştır (Salnâme-i Vilâyet-i Sivas SVS 1321: 66). Hastalık 1903 yılında Köprü,⁴⁶ Erbaa, Niksar, Gürün⁴⁷ kazalarında görülmeye devam etmiştir. Hastalıkla mücadele için Sivas valiliği, bir yandan seyyar tabipler göndererek hastaları tedavi ederken diğer yandan da ilgili mahallere hastane inşasına çalışmıştır (SVS 1321: 166).

Amasya sancağında 1901-1902 yıllarında görülen frengi salgınının sona ermesinden iki yıl sonra yeni bir frengi salgını ortaya çıkmıştır. 1904 yılında Sivas vilayetinde görülen frengi salgını (BOA.DH.MKT.2406/104) 1904 yılında etkilerini Amasya'da da hissettirmiş (BOA.DH.MKT.846/71), Hüdavendigar (BOA.DH.MKT.878/2), Trabzon (BOA.DH.MKT .850/50) ve Halep

Havza'da sadece tabip görevli iken (SVS 1321: 119) Köprü, Mecidözü ve Lâdik kazalarında tabip dahi atanmadığı anlaşılıyor (SVS 1321: 119, 122, 124, 127, 129, 132). 1907 yılında ise

⁴⁵ 1903 yılında isimleri yukarıda verilen kişilerden oluşan komisyonun üyelerinin ilerleyen yıllarda üye sayısı ve görevliler değişse de devam ettiği değiştirildiği anlaşılmaktadır. 1907 yılında 4 kişiden oluşan komisyonda Ali Tahir Efendi Sıhhiye Müfettişi, Mahmud Efendi Tabip, Mehmed Efendi Tabip ve Kabil -Ebe- olarak Nazire Hanım görev yapmış (SVS 1325: 71).

⁴⁶ Günümüzde Samsun iline bağlı Vezirköprü ilçesi.

⁴⁷ Günümüzde Sivas iline bağlı ilçe.

(BOA.DH.MKT.846/70) vilayetlerinin de içinde olduğu geniş bir alana yayılmıştır. Hastalığın en önemli yayılma sebebi fuhuş olduğu için hükümet hastalığın yayılmasını kontrol üzere halkın hastalık konusunda bilgilendirilmesi, büyükşehirlerde genelevlerindeki kadınların haftada iki defa muayenesi, fuhşun kontrol altına alınması, hastalığın yaygın olduğu bölgelerde frengi hastaneleri açılması gibi girişimlerde bulunmuştur (Bulut, 2009: 113-114).

4.5. İnfluenza Salgını

Amasya sancağının tarihinde görülen salgınlardan birisi de 1890 yılında ortaya çıkan *influenza* salgınıdır. *İnfluenza*, *enflüanza* veya *grip*, virüs kaynaklı bir hastalık olup sağlıklı insanlarda ortalama bir haftada geçmesine rağmen; vücut direncini düşüren kronik hastalığı olan kişilerde ve yaşlılarda zatürre, beyin iltihabı ve kalp kası iltihabı gibi ölümlü sonuçlanabilecek hastalıklara yol açabilir. Virüs, öksürük, hapşırma ile yayılan damlacıklarla, ayrıca öpüşme ve tokalaşma gibi temaslar yoluyla da bulaşır (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Grip>., 15/04/2020 Tarihinde saat 20: 32'de ulaşıldı). 12 Ocak 1890 Tarihinde Amasya'da influenza (grip) hastalığı zuhur etmesi üzerine sancağın bağlı olduğu Sivas valiliği, gerekli sıhhi tedbirleri almış, durumu Dahiliye Nezaretine bildirmiş, karantina uygulanıp uygulanmaması konusunda görüş istemiştir. Nezaret, hastalığın umumi bir hal almasından dolayı karantina uygulanmasına lüzum görmemiştir (BOA.DH.MKT.1689/6).

4.6. Tifüs Salgını

Sancakta görülen salgınlardan birisi de I. Dünya Savaşı (1914-1918) yıllarında ortaya çıkan tifüs salgınıdır.⁴⁸ Tifüse yakalanan

---

⁴⁸ Bu salgın ile ilgili olarak Uygur Kocabaşoğlu, kaynak belirtmeden Amerikalıların açmış olduğu Anadolu Koleji'ne ait binalara I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Osmanlı Hükümeti tarafından el konulduğunu ve askeri hastane haline getirildiğini, 1916-17 yıllarında bölgede baş gösteren tifüs ve çiçek salgınlarında kolejin pek çok elemanını yitirdiğini ve bu nedenle 1 Ekim 1919 tarihine kadar kapandığını belirtmektedir (Kocabaşoğlu, 1999: 348). Anadolu Koleji Müdürü George E. White da askerler tarafından el konulan ve misyonerlere ait binalardan birisinde tifüs, diğerinde ise çiçek salgınına yakalanmış askerlerin tedavi edildiğini belirtir (White, 1918: 90).

kişinin kanını emen vücut biti taşıdığı tifüs etkenini hasta olmayan insanların kanını emdiği sırada bırakmasıyla bulaşmaktadır. Tifüs –lekeli humma- baş ağrısı, ateş, üşüme, titreme, halsizlik ile kendini gösterirken hastalar şiddetli baş ağrısı çeker, gözleri kızarır ve ışıktan rahatsız olur hale gelir ve kısa zaman içerisinde 40 dereceye kadar yükselen ateş hastanın iyileşmesi ya da ölümüne kadar yüksek kalır (Özer, 2016: 221). Amerika ya da Avrupa kökenli olduğu tartışma konusu olan hastalık kesin kanıtlar olmamasına rağmen ilk olarak Salerno’da ortaya çıktığı tahmin edilmektedir (Bulut vd. 2017: 17). I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı ordusunda çok sayıda zayıfa neden olan hastalık, Osmanlı topraklarında daha önce 1853-1856 Kırım ve 1877-1878 Osmanlı- Rus savaşları esnasında da görülmüştü (Özer, 2016: 220).

I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı topraklarında etkili olan tifüs salgını, esasen 1914 yılında savaş başlamadan önce Amasya ve Merzifon ile birlikte Samsun, Bayburt, Sivas’ta, Tokat, Erzincan, Trabzon, Erzurum ve Van’da etkisini hissettirmeye başlamıştır (Özdemir, 2005: 202). Savaş başladığında yetersiz beslenme, yokluk, özellikle askerler arasında temizlik yapılması konusunda yaşanan sıkıntılar hastalığın etki alanını genişletmesine yardımcı olmuştur. I. Dünya Savaşı başladığında seferberlik ilanı, savaş şartlarının ortaya çıkardığı nüfus hareketleri⁴⁹ gibi etkenlerle şiddetlenen salgın kısa süreli duraksamalarla 1918-1919 kışına kadar devam etmiş (Tugaç, 1975: 27,34), savaş boyunca yaklaşık 600.000 Osmanlı askerinin ölümüne neden olmuştur (Özdemir, 2005: 357).

Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’na girdikten sonra Doğu cephesinde Ruslara karşı başlatmış olduğu Sarıkamış Harekâtındaki (22 Aralık 1914-17 Ocak 1915) başarısızlığın ardından ilerleyen Rus birlikleri Trabzon, Erzincan ve Doğu Cephesi’nin karargâhının bulunduğu Erzurum’u işgal etmişlerdir. Bu gelişme üzerine bölgedeki birlikler daha iç kesimlere kaydırılırken Amasya ve çevresi de bir yandan savaş alanı haline

---

⁴⁹ Rus ilerleyişi esnasında Kafkasya’dan gelen muhacirler, Trabzon, Gümüşhane, Erzurum ve Erzincan’ın Rus işgaline düşmesi sonucu bu bölgelerden iç bölgelere yapılan göçler, Ermenilerin Suriye’ye tehciri vb.

gelmiş diğer yandan da nakledilen askerler nedeniyle taşınan tifüs hastalığının etkilerini daha fazla hissetmeye başlamıştır. Bu süreçte hükümet Amasya ve çevresindeki askeri ihtiyaçlar için resmi binaların yetersiz kalmasından dolayı hastane ve kışla olarak kullanabileceği bazı özel binalara el koymuştur. Salgın esnasında Amasya sancağına bağlı Merzifon kazasında bulunan Amerikalı misyonerlere ait binaların bir kısmına da el konulmuş, salgından etkilenen askerlerin bir kısmı bu binalarda tedavi edilmiştir. Amerikan elçiliği, misyonerlere ait binalara askerler tarafından el konulmasını Osmanlı Hariciye Nezâreti'ne şikâyet etmiş ve bu binalarda bulaşıcı hastalıklara yakalanmış askerlerin tedavi edildiğini, hasta askerlerin diğer Amerikalıların hayatını tehlikeye attığını, Merzifon'daki Amerikan vatandaşlarına kötü davranıldığını belirterek binaların boşaltılmasını talep etmiştir. Şikâyet üzerine yapılan incelemede; Amerikalıların yaptıkları suçlamaların gerçek dışı olduğu, misyonerlerin hastaneye çevrilen mektep binalarını geri almak için iftira yoluna başvurdukları, kendilerine iyi muamele edildiği halde sorun çıkarmakta ısrar ettikleri, salgın hastalık iddialarıyla ilgili de binalardan birinde görülen salgının kontrol altına alındığı, hastane ile müşterek binada oturmalarının sakıncalı olduğu kendilerine bildirildiği halde Amerikalıların orada kalmayı inatla sürdürdükleri ve mesuliyetin tamamen kendilerine ait olduğu ortaya çıkmış ve elde edilen bilgiler de 7 Kasım 1916 tarihinde Amerikan elçiliğine bildirilmiştir (BOA.HR.SYS.2428/3).

Bu salgında Ağustos 1918 Merzifon'da ikamet etmekte olan Fransız sivil esir M. Alphonse Kieger'in oğlu da tifüs hastalığına yakalanmıştır. Oğlu ve karısı ile Merzifon'da ikamet eden ve 1918 Ağustos'unda serbest bırakılarak ayrılmasına müsaade edilen Kieger, yetkililerden oğlunun tedavisinin tamamlanmasına kadar kazada kalmasına müsaade edilmesini talep etmiştir (BOA.HR.SYS.2140/10).

Gerek ordu gerekse halk arasında çok sayıda can kaybına yol açan hastalığın önlenmesi için Osmanlı yönetimi bazı önlemler almak zorunda kalmıştır. Tifüs, tifo, humma gibi hastalıklarla mücadelede bit ve pirelerin dezenfekte edilerek imha edilmesi önemliydi. Bunun için bir yandan seyyar buğu ve etüv

makinaları⁵⁰ kullanılmaya başlanırken, diğer yandan da her kaza ve nahiyede buğu sandığından oluşan tebhirhaneler⁵¹ kurulmuştur. Ayrıca koruyucu önlem olarak aşılama çalışmalarına hız verilmiştir (Temel, 2014: 329). 1915 yılında Erzurum ve Sivas ile birlikte Merzifon'da aşı laboratuvarı açılmış, 1919 yılına kadar aşı istasyonlarında 27.688.499 aşı hazırlanmış ve ordu birliklerinin önemli bir kısmına aşı yapılmıştır (Temel, 2014: 340). Tifüsle beraber diğer bulaşıcı hatalıklarla daha etkin mücadele edebilmek için sağlık hizmetleri bakanlık seviyesine çıkarılmış ve Dahiliye Nezareti'nin ismi bünyesine Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi, Karantina İdaresi ve Hicaz Karantina İdaresi'ni de alacak şekilde Dahiliye ve Sıhhiye Nezareti'ne dönüştürülmüştür (Özdemir, 2005: 93). Hükümet, taşradaki sağlık görevlileri ve yetkililerden tifüs hastalığının yayılmasında bitlerin rolü dikkate alınarak ortak kullanılan han, bekar odaları gibi yerlerin dezenfekte edilmesi, hastalık belirtisi görülenlerin derhal kontrol altına alınarak gerekli işlemlerin yapılmasını istemiştir (BOA.DH.İD.165/36). Sadece hükümet tarafından alınacak önlemlerle hastalığın önlenemeyeceği için taşradaki sağlık personeli ve diğer görevliler vasıtasıyla halkında hastalığın nedenleri, korunma yolları konusunda bilinçlendirilmesine çalışılmıştır (BOA.DH.İ.UM.EK.25/89).

Sonuç

19. yüzyıl boyunca Osmanlı toprakları muhtelif salgınlara sahne olmuştur. 1830'lu yıllardan itibaren salgınlara mücadele etmek için karantina teşkilatı kurulmuş, karantina uygulamaları kurumsal hale getirilmiştir. Ancak hükümetin çabalarına rağmen halkın karantina uygulamalarının önemini kavrayamaması, altyapı ve personel yetersizliği, ödenek sıkıntısı, savaşlar ve nüfus hareketleri nedeniyle karantina uygulamalarına rağmen imparatorluğun sonuna kadar salgınlar ve salgınlardan kaynaklanan can kayıpları devam etmiştir.

---

⁵⁰ Etüv: Buhar (Sami, 1987: 326).

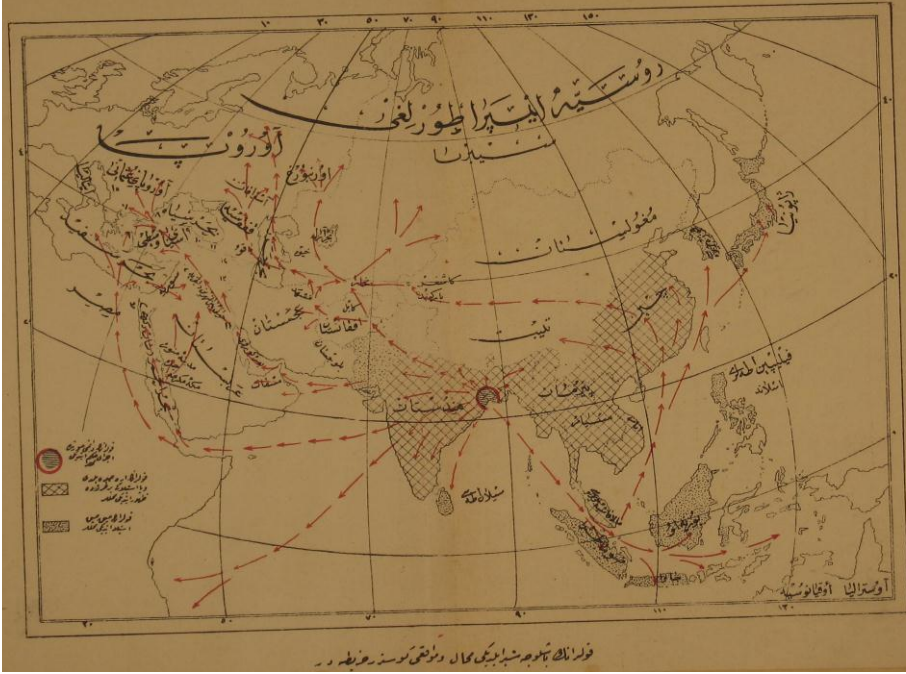
⁵¹ Tebhir: Buğulama, buhara tabi tutma, tütsüleme, bazı bulaşıcı hastalıkların önünü almak için hastalık taşıdığı düşünülen eşyaların buhar makinesinden geçirilmesi (Sami, 1987: 326). Bu işlemin yapıldığı yerler ise tebhirhane olarak biliniyordu.

Amasya sancağında da 1840 yılından itibaren karantina teşkilatı kurulmuş, görevli tabip ve jurnal memuru atanmıştır. Ancak ülke genelinde olduğu gibi Amasya halkı da karantina uygulamasının ve bilimsel tedavi yöntemlerinin önemini yeterince kavrayamamıştır. Geleneksel önyargıların ve alışkanlıkların sonucu olarak bilimsel olmayan tedavi yöntemleri devam ettirilmiştir. Sancak çevresindeki bataklık alanlar, su birikintileri, altyapı yetersizliği, halk arasındaki yokluk, hijyen konusundaki eksiklikler sancak genelinde bazı hastalıkların ortaya çıkışını ve yayılmasını kolaylaştırmıştır.

Diğer yandan Amasya sancağının doğu-batı ve kuzey-güney istikametlerinde önemli geçiş güzergâhlarında bulunması, sancakta savaşlar esnasında yaşanan nüfus hareketleri, hac ibadeti için Hicaz'a giden hacıların sancağa dönüşleri başka bölgelerde çıkan salgınların sancağa taşınmasını kolaylaştırmıştır. Merkezi hükümetin ve yerel sağlık personelinin gayretlerine rağmen yukarıda sayılan nedenlerle Amasya sancağı imparatorluğun sonuna kadar muhtelif salgınlara sahne olmuş çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir.

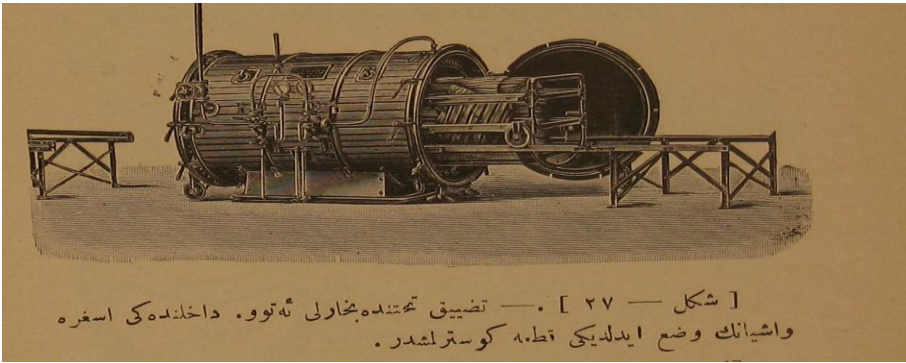
Ekler

Ek-1: Kolera Hastalığının Yayılma Yollarını Gösterir Harita⁵²

80

Ek-2: Etüv Makinası⁵³

⁵² Akil Muhtar ve Besim Ömer (1327: 240).

⁵³ Akil Muhtar ve Besim Ömer (1327: 156).

Ek-3: Amasya Sancağındaki Karantinahanelerde Görev Yaptığı
Tespit Edilen Şahıslar ve Maaşları⁵⁴

Yıl	Kaza	Görevliler	Maaşları (Kuruş)
1840	Amasya	Karantina Tabibi Paldi (Artze Bartoletti)	-
		Jurnal Kâtibi İbrahim Efendi	150
1841	Amasya	Karantina Müdürü	1.300
		Karantina Tabibi	1.000
27/05/1843	Amasya	Karantina Müdürü Abdülhamid Bey	-
12/08/1843	Amasya	Karantina Müdürü Hamid Efendi	500
		Karantina Tabibi Rasih Efendi	1.000
		Karantina Kâtibi İbrahim Efendi	150
		Karantina Başgardıyanı Abdullah Efendi	120
		Nigehban (Bekçi, muhafız) Ali	80
		Nigehban Mustafa	80
		Nigehban Hasan	80
		Nigehban Mecid	80
		Karantinahane Kirası	65
	Merzifon	Karantina Müdürü Mustafa Ağa	150
		Gardıyan Abdullah	60
		Nigehban Hüseyin	60
		Nigehban Ahmed	60
		Karantinahane Kirası	15
14/10/1852	Amasya	Karantina Müdürü Osman Ağa	-

⁵⁴ BOA.C.SH.8/371,İ.MVL.22/333:4,BEO.AYN.d.1715:127,A-
}DVN.02/35,ML.MSF.d.4912:7-8,A.}MKT.NZD.60/32.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
(BOA)

A. Defterler: BEO.AYN.d.(Babıâli Evrak Odası, Ayniyat Defteri):
370, 1714, 1715, 1690, ML.MSF.d. (Maliye Mesarifat Defteri):
4912

B. Perakende Belgeler: A.}DVN.(Divan Kalemî): 02/35, 23/10,
A.}DVN.MHM.(Mühimme Evrakı): 27/55,
A.}DVN.MKL.(Mukavelenemeler): 35/23, A.}MKT.(Sadaret
Mektubi Kalemî): 14/49, 23/17, 144/49, 24/01,
A.}MKT.MHM (Mühimme Kalemî Evrakı): 288/89,
A.}MKT.UM (Umum Vilayet Evrakı): 285/03,
A.}MKT.NZD.(Sadaret Mektubi Kalemî Nezâret ve Deavi):
22/13, 60/32, BEO.(Babıâli Evrak Odası): 30/2223,
C.DH.(Cevdet, Dahiliye): 161/8028, C.SH.(Cevdet, Sıhhiye):
02/84, 8/371, 10/473, 17/836, 18/893, 27/1331,
DH.İ.UM.EK.(Dahiliye Nezâreti İdare-i Umûmiye Ekleri):
25/89, DH.İD.(Dahiliye İdare): 102/3, 165/36,
DH.MKT.(Dahiliye Nezâreti Mektubi Kalemî): 16/16, 166/45,
266/11, 282/24, 486/30, 528/45, 551/26, 846/70, 846/71,
846/72, 850/50, 878/2, 1407/76, 1417/12, 1420/10,
1424/102, 1428/8, 1429/95, 1422/32, 1424/102, 1426/8,
1429/95, 1433/25, 1485/84, 1479/93, 1505/63, 1577/24,
1689/6, 2406/104, 2504/115, 2534/146, 2534/37,
2568/105, 2590/82, 375/8, 385/9, 1432/94, 1559/55,
1930/23, HR.SYS.(Hariciye Siyasi): 2140/10, 2428/3,
İ.HUS.(İrade Hususi): 23/51, İ.MVL.(İrade Meclis-i Vâlâ):
12/83, 22/333, MV.(Meclis-i Vükela Mazbataları): 18/13,
77/86, MVL.(Meclis-i Vâlâ): 27/47, 706/33, Y.A.HUS. (Yıldız
Hususi, Maruzat): 301/33, 301/119, Y.A.RES.(Resmi
Maruzat): 16/22, Y.MTV.(Yıldız Mütenevvi Maruzat): 88/39,
Y.PRK.AZJ.(Arzuhal Jurnal): 43/53, Y.PRK.DH.(Yıldız Dahiliye
Nezâreti Maruzatı): 7/21, 8/12, Y.PRK.SGE(Mabeyn Erkanı
ve Saray Görevlileri Maruzatı): 9/32, Y.PRK.SH (Sıhhiye
Nezâreti Maruzatı): 1/18, 2/1, 2/19, 2/58, 5/54,
Y.PRK.TKM.(Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği):

10/6, Y.PRK.UM(Yıldız Umûmi): 22/54, 28/20, ZB (Zabtiye):
10/14

Sürelî Yayınlar

Düstur, Birinci Tertib, Zeyl I (28 Haziran 1300 / 10 Temmuz
1884), Mehmed Bey Matbaası, İstanbul 1299.

Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniye H.1295, H.1300, H.1322

Salnâme-i Vilâyet-i Sivas, H.1300, H.1301, H.1302, H.1304, H.1306,
H.1308, H.1321, H.1325

Takvim-i Vakayı, (21 Cemazievvel 1249 / 5 Ekim 1833). S. 68.

Araştırma Eserler

Ak, Mehmet (2011). "19. Yüzyılda Antalya'da Kolera Salgını".
Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. C. 14, S. 17, s. 254-
268.

Akil Muhtar ve Besim Ömer (1327). *Kolera Hastalığında İttihazi
Lazım Gelen Tedabir ve Etıbbaya Rehber*. Dersaadet: Arşak
Garoyan Matbaası.

Aktaş, Esat (2015). *Erzurum ve Trabzon Vilayetlerinde Salgın
Hastalıklar (1838-1914)*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akyıldız, Ali (1993). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez
Teşkilatında Reform (1836-1856)*. İstanbul: Eren Yayınları.

Alexander, James Edward (1827). *Travels from India to England :
Comprehending a Visit to the Burman Empire, and a Journey
through Persia, Asia Minor, European Turkey*. London:
Parbury, Allen.

Artuk, İbrahim (2007) "Nişan". *İslam Ansiklopedisi*. C. 33. Ankara:
Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 154-156.

Ayar, Mesut (2007). *Osmanlı Devleti'nde Kolera İstanbul Örneği
(1892-1895)*. İstanbul: Kitabevi.

Aydın, Erdem (2003). "Tanzimat ve Osmanlı Sağlık Hizmetleri". 4.
*Türk Tıp Tarihi Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler (18-20
Eylül 1996)*. Ankara, s. 445-455

Berkes, Niyazi (2008). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı
Kredi Yayınları.

- Bulut, Fatma (2009). "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tehlikeli Miras: 'Frengi'". *Tarih Okulu Dergisi*. S. 3, s. 109-123.
- Bulut, Elif vd. (2017). "Savaş İçinde Savaş: Tifüsle Gelen Ölüm". *Uluslararası Savaş ve Kültür Sempozyumu*. Amasya. s. 15-24.
- Dağlar, Oya (2007). "Denizli ve Çevresinde Kolera Salgını ve Salgınla Mücadele". *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler*. C. 1. Isparta. s. 368-374.
- De Kay, James Ellswort (2009). *1831-1832 Türkiye'sinden Görünümler*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Dökmeci, İsmail (2011). *Sağlık Eğitiminde Cep Sözlüğü*. Amasya: Göktuğ Basın Yayın ve Dağıtım.
- Evliya Çelebi (1986). *Seyahatname*. C. 1-2. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Fidan, Ahmet - Nevin Kardeş - Salih Önen - Sevgi Gökdemir - Hanifi Erkıran - Hasan Koç - Nazmiye Başbuğ (1996). *M.E.B. Örnekleriyle Türkçe Sözlük*. Ankara: TTK Basımevi.
- Fletcher, James P. (1850). *Notes from Nineveh and Travel in Mesopotamia, Assyrie and Syrie*. Philadelphia: Lea and Blanchard
- Fontanier, Victor (1829). *Voyage En Orient*. Paris: Imprimerie et Fonderie de Fain.
- Halaçoğlu, Yusuf (2014). *XIV ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*. Ankara: TTK Yayınları.
- Genç, Özlem (2010). "Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını ve Orta Çağ Avrupa'sına Etkileri". *Tarih Okulu Dergisi*. S. 10, s. 123-150.
- Gül, Abdülkadir (2009). "XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)". *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. S. 41, s. 239-270.
- Kasım İzzeddin (1327). *Mekke-i Mükerrerme'de Kolera ve Hıfzıssıhha*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- Kılıç, Orhan (2004). *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları.

- Kocabaşoğlu, Uygur (1999). "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları". *Osmanlı Ansiklopedisi*. C. 5. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 340-349.
- Mordtmann, Andreas David (1925). *Anatolien: Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien (1850-1859)*. Hannover: Orientbuchhandlung Heinz Lafaire.
- Okur, İbrahim (2005). *Uygarlığın Kritik Yolu Olarak Temizliğin Tarihi*. Bursa: Okursoy Yayınevi.
- Ouseley, William (1823). *Travels in Various Countries of the East; More Particular Persia*. C. 3, London: Rodwell and Martin.
- Özdemir, Hikmet (2005). *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özer, Sevilay (2016). "I. Dünya Savaşında Osmanlı Devleti'nde Tifüs Lekeli Humma Salgını". *Bellekten*. C. 80, S. 287, s. 221-260.
- Uludağ, Osman Şevki (1938). "Son Kapitülasyonlardan Biri Karantina". *Bellekten*. C. 2 S. 7-8, s. 445-467.
- Unat, Ekrem Kadri (1970). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşı ve Serum Hazırlama Müesseseleri". *Türk Tıp Alemi Dergisi*. C. 1 S. 2, s. 144-156.
- Ünver, Süheyl (1948). *Türkiye'de Çiçek Asısı ve Tarihi*. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
- Perrot, George (1864). *Souvenirs D'un Voyage Ex Asia Mineure*. Paris: Michel Levy Freres, Librairies Editeurs.
- Pollitzer, Robert (1954). "Cholera Studies". *Bulletin of the World Healty Organization*, C. X, S. 3, s. 421-461.
- Porter, Robert Ker (1821). *Travels İn Georgia, Persia, Armenia, Ancient Babylonia*. C. 1. London: Longman Hurst, Rees, Orme and Brown.
- Quataert, Donald (1999). *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Panzac, Daniel (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*. (Çev. Serap Yılmaz). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Sarıyıldız, Gülден (1994). "Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri". *Belleten*, C. LVIII, S. 222, s. 329-376.
- Sarıyıldız, Gülден (1996). *Hicaz Karantina Teşkilâtı (1865-1914)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Saydam, Abdullah (1999a). "Kırım ve Kafkasya'dan Yapılan Göçler ve Osmanlı İskân Siyaseti (1856-1876)". *Osmanlı Ansiklopedisi*. C. 4. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 677-686.
- Şehsuvaroğlu, Bedii N. (1954). *Tarihi Kolera Salgınları ve Osmanlı Türkleri*. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
- Şemseddin Sami (1987). *Kamus-ı Türki*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Tugaç, Hüsamettin (1975). *Bir Neslin Dramı*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Uçman, Abdullah (2013). Ziya Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C.44. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 475-478.
- Unat, Ekrem Kadri (1995). Osmanlı İmparatorluğu'nda 1910-1913 Yıllarındaki Kolera Salgınları ve Bunlarla İlgili Olaylar. *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, S. 1, s. 55-66.
- Varlık, Nükhet (2008). *Disease and Empire: A History of Plague Epidemics in the Early Modern Ottoman Empire (1453-1600)*. Doktora Tezi, Chicago: the University Of Chicago.
- Varlık, Nükhet (2011). "Tâun". *İslam Ansiklopedisi*. C. 40. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 175-177.
- Varlık, Nükhet (2018). "Osmanlılarda Veba Salgınları". *Toplumsal Tarih Dergisi*. S. 296, s. 30-37.
- White, E. George (1918). *Charles Chapin Tracy, Missionary, Philanthropist*. Boston: Educator, Pilgirm Press.
- Yaşayanlar, İsmail (2015). *Sinop, Samsun ve Trabzon'da Kolera Salgınları, Karantina Teşkilatı ve Kamu Sağlığı Hizmetleri (1876-1914)*. Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız, Fatma (2014). *19. Yüzyıl'da Anadolu'da Salgın Hastalıklar ve Salgın Hastalıklarla Mücadele Yöntemleri*. Yüksek Lisans

Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldırım, Nuran (2006). “Karantina İstemezük!: Osmanlı Coğrafyasında Karantina Uygulamasına İsyanlar”. *Toplumsal Tarih Dergisi*. S. 150, s. 18-27.

Yılmaz, Özgür (2017). 1847-1848 “Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri”. *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Avrasya İncelemeleri Dergisi*. C. 6, S. 1, s. 23-55.

İnternet Kaynakları

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Grip>.

https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87i%C3%A7ek_hastal%C4%B1%C4%9F%C4%B1.29/04/2020

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Frengi>